

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/19168> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Spanninga, Hotso

Title: Gulden vrijheid ? : politieke cultuur en staatsvorming in Friesland, 1600-1640

Date: 2012-06-28

Politieke onbestendigheid

Strijd om de quote

Na de tumultueus verlopen jaren 1598-1600 bleef het twee decennia relatief rustig in de Friese politiek. Het 'Roordisme' lijkt na 1600 geen rol meer te spelen, in elk geval tot aan de dood van Willem Lodewijk in 1620. Weliswaar gingen de Landdagen als gewoonlijk met veel gekuip gepaard, maar het gekrakeel om de ambten liep vooralsnog niet uit op een verlamdend conflict.¹ De structurele problemen waarmee de Friese politiek te kampen had, waren echter nog lang niet van de baan. Zolang de kwestie van de verdeling van lasten over de kwartieren onopgelost bleef, schoot Friesland tekort in zijn financiële verplichtingen aan de Generaliteit. Deze kwestie bleef een tijdbom onder de Friese politiek. Herhaaldelijk werd door de Raad van State de invoering van de generale middelen als remedie voorgesteld, maar steeds tevergeefs.²

Op de Landdag van 1607 brak over de financiën opnieuw een diepgaand meningsverschil uit tussen Zevenwouden, de Steden en zes grietenijen in Oostergo aan de ene kant en Westergo en vijf grietenijen in Oostergo aan de andere kant.³ Oostergo en Westergo constateerden dat vooral zij de consenten moesten opbrengen, omdat deze over de floreenrente werden omgeslagen en zij het merendeel (86%) van de floreen voor hun rekening namen.⁴ In hun ogen droegen de Steden en Zevenwouden dus te weinig bij. De stemmen tussen de vier kwartieren staakten,

¹ Furmerius beschrijft in zijn dagboek de Landdag van febr. 1606: 'Verder zijn tijdens de hele Landdag de vanouds bekende trucs in praktijk gebracht, die men kuiperijen noemt, waardoor men banden aanknoopt om de leden van de factie van zijn voorkeur bijeen te houden. Over het algemeen welzijn heeft men nauwelijks nagedacht, terwijl iedereen zichzelf en de zijnen begunstigt en het een kleinigheid vindt dat de vermogens van de boeren en het arme volk nutteloos en roekeloos verspild worden. De volmachten waren het al lang met elkaar eens geworden over de belastingen en bijdragen, maar over de manier van inzamelen en de verdeelsleutel was men het oneens. Onder dat voorwendsel heeft men bijna de gehele maand verdaan met het verdelen van de ambten'. Een week later is de Landdag gesloten en zijn de volmachten 'onverrichter zake naar huis vertrokken, nadat zij de ambten onder elkaar verdeeld hadden. Hoewel men het namelijk eens geworden was over de belastingen, is de strijd over de manier van inzamelen niettemin onbeslist gebleven, hoewel zij daarover enige weken geredetwist hadden'; Kok en Hellinga (ed.), *Diarium Furmerii*, 61-63.

² Winsemius, *Chronique*, 882a (punt 12).

³ Winsemius, *Chronique*, 885a. Zie ook Kok en Hellinga (ed.), *Diarium Furmerii*, 77, 85, 87, 93, 101 en betreffende de Landdag van 1610 en 1611 en de bemiddelende rol van Willem Lodewijk 131, 139 en 141.

⁴ Zie p. 38.

waarop Westergo en Oostergo een delegatie naar Den Haag stuurden om de tegenpartij aan te klagen en zich te verontschuldigen voor het feit dat Friesland niet aan zijn financiële verplichtingen voldeed. Alles liep uit op een verzoek aan de Staten-Generaal om in te grijpen. Dezen stuurden een delegatie van twee heren naar Leeuwarden, 'die de sake in vrundtlijckheyt gheaccordeert hebben',⁵ wat wil zeggen dat de kwestie opnieuw op de lange baan geschoven werd. Het probleem zou de Friese politiek nog bijna vier decennia blijven teisteren.

Dat de interne verdeeldheid in Friesland in de jaren na 1600 enigszins binnen de perken bleef, was eerder de verdienste van stadhouder Willem Lodewijk, die vooral informeel veel gewicht in de schaal wist te leggen, dan van de Staten-Generaal. Als geen ander wist hij dat in Friesland voortdurend verscheurende conflicten op de loer lagen. Daarom was hij steeds op zijn hoede, niet alleen om zich als stadhouder te kunnen handhaven, maar ook omdat eendracht in zijn ogen noodzakelijk was in de strijd tegen Spanje, die werd gevoerd voor de vrijheid en het behoud van de ware gereformeerde religie.⁶ Reeds in de eerste jaren van zijn stadhouderschap was hij gepokt en gemazeld geraakt in de strijd met eerst Hessel Aysma en later Karel Roorda. Ook de tweespalt van 1600 was hij te boven gekomen. Zo had hij geleerd geduld te oefenen, de kool en de geit te sparen en zo nodig zijn tegenstanders tegen elkaar uit te spelen.⁷ Zijn pragmatisch en tactisch vernuft bewees hij zeker toen in de periode 1610-1616 tijdens de bestandstwisten grote onenigheid in Leeuwarden ontstond over de magistraatsbestelling. Een bezending vanwege de toen nog door Oldenbarnevelt beheerste Staten-Generaal trachtte te bemiddelen, of liever in troebel water te vissen, in het overwegend contra-remonstrantse Friesland. Door tactisch optreden van Willem Lodewijk mislukte deze opzet, werd de hoofdstad uiteindelijk weer in het gareel gebracht en groeide de kwestie niet uit tot een gevaarlijk conflict op gewestelijke schaal.⁸

De betrekkelijke rust aan het thuisfront hield niet in dat de betrekkingen met de bondgenoten altijd even harmonieus waren. Dat was een terrein waar Willem Lodewijk minder greep op lijkt te hebben gehad. Veelzeggend is in dit verband een incident dat volgens Furmerius in januari 1608 in aanwezigheid van Maurits in de vergadering van de Staten-Generaal plaatsvond, nadat in het kader van vredesbesprekingen de Spaanse delegatie een vredesvoorstel had gedaan.

Toen de prins van Oranje, Maurits, dat verzoek in de vergadering herhaalde en aanraadde de vrede te aanvaarden, is hij op onbeschaamde wijze in de rede gevallen door Tinco Oenema uit Schoterland, afgevaardigde van de Friezen en lid van de Staten-Generaal, die stellig beweerde dat men liever de oorlog moest voortzetten dan de vrede aannemen, omdat in oorlogstijd de provincies meer bloeiden dan zij ooit in vreedstijd gebloeid hadden. Toen

⁵ Winsemius, *Chronique*, 886b.

⁶ Bergsma, *Gideonsbende*, 78.

⁷ Postma, 'Statthalter', 28 vv.; Bergsma, 'Willem Lodewijk', 195-196; Emmius, *Willem Lodewijk*, 188-195.

⁸ Spanninga en Mensonides, 'De saeck van Leeuwarden', m.n. 123.

Maurits daartegenin ging met de vraag of er niet genoeg bloed vergoten was en niet genoeg mensen van hun rijkdom beroofd waren, antwoordde zijn opponent dat de provincies nog voldoende middelen hadden om de oorlog vol te houden. ‘Zijn jullie Friezen’, zegt Maurits, ‘dan zo rijk? Hoe komt het dan dat jullie bij het betalen van de bijdragen achteraan komen en ondersteuning van andere provincies nodig hebben? Jij, Friesland, raadt dus als eerste de oorlog aan, hoewel je zelfs niet met de geringste verspilling van je vermogen wilt of kunt helpen?’ Tegelijk wordt hij boos, geeft de man een klap in zijn gezicht en zou hem met zijn zwaard doorstoken hebben als hij niet tegengehouden was door de omstanders.⁹

De onenigheid spitste zich toe op de hoogte van de Friese bijdrage aan de generaliteitskas, die vooral bestemd was voor de oorlogvoering. Reeds tijdens het landsheerlijk bewind betaalde Friesland zoals eerder vermeld een vijfde deel van de bedragen die Holland aan het centraal bestuur afdroeg. Na de Opstand bleef die verhouding gehandhaafd. Zolang de vijand de bevolking in Gelderland en Overijssel schattingen kon opleggen, droegen die gewesten wisselend bij. Reeds kort voordat in 1609 het Bestand zou worden gesloten, achtte men de tijd gekomen om voor elk gewest, dus ook voor Gelderland en Overijssel, een vaste quote te bepalen.¹⁰ De Raad van State bepleitte daarbij de invoering van de gemene middelen in alle gewesten, om op die basis de defensielasten te kunnen dragen, wat door Holland en vooral Zeeland al veel langer werd bepleit.¹¹ Zodra het Bestand was aangebroken, gingen de Friezen in de Staten-Generaal benadrukken dat zij in vergelijking met andere gewesten veel te zwaar werden aangeslagen. Enkele leden van de Raad van State reisden in januari 1610 naar Leeuwarden om op de Friese Landdag te bewerkstelligen dat er toch gunstige besluiten werden genomen ten aanzien van de Friese consenten.¹²

Friesland moest zich voegen, maar kon daartoe in feite niet gedwongen worden, omdat het een soeverein gewest was. Voor een succesvolle voortzetting van de oorlog, die werd gevoerd om de vrijheden en privileges van de afzonderlijke gewesten te verdedigen en te handhaven, was echter eendrachtige samenwerking nodig. Maar middel en doel stonden op gespannen voet: kreeg het doel teveel nadruk, dan zouden de gewesten hun eigen belang laten prevaleren; wanneer daarentegen het middel vooropstond, kon de autonomie van de gewesten in het gedrang komen. Daarom moest steeds naar een compromis worden gezocht en door overleg een middenweg worden gevonden. Gewesten die dwars lagen moesten door middel van ‘persuasie’ er toe worden gebracht zich te schikken.¹³ Nadeel was dat de besluitvorming dan traag verliep en zelfs kon vastlopen wanneer het gewest dat zich diende te accommoderen intern verdeeld was.

Een belangrijke rol in het op één lijn brengen van de gewesten speelde de Raad

9 Kok en Hellinga (ed.), *Diarium Furmerii*, 107 (vertaling D.W. Kok).

10 Zie over de quotenkwestie: Israel, *De Republiek* I, 314-316 en Den Tex, *Oldenbarnevelt* II, 239-240 en III, 183-190.

11 Zwitzer, ‘Quotenstelsel’, 12-14 en *Militie*, 62-81.

12 Friesland moest de quote van 1609 betalen, de quote van 1610 aanvaarden, alsmede zijn aandeel in de nog onbetaalde lasten en aflossing van de schulden, *RSg* 8, 14 en 16 jan. 1610 (nrs. 27, 55 en 68).

13 Van Deursen, ‘Republiek’, 18, zie het citaat op p. 34.

van State. Dit eerbiedwaardige college kon geen eigen beleid bepalen en had alleen bevoegdheden die gedelegeerd waren door de Staten-Generaal. Zijn twee voornaamste taken waren het voorbereiden van de besluiten van de Staten-Generaal door desgevraagd advies uit te brengen en het op verzoek van de Staten-Generaal uitvoeren van deze besluiten. Zo stelde de Raad van State zowel de generale petitie (het verzoek van de Staten-Generaal aan de gewesten om te consenteren in een aantal met name genoemde lasten) en de staat van oorlog (een specificatie van de uitgaven die bestreden moesten worden uit de quoten) op. De Raad bestond naast de stadhouders, die ambtshalve zitting hadden, uit twaalf door de gewesten afgevaardigde leden. Holland had drie zetels, Gelderland, Zeeland en Friesland elk twee en de overige gewesten één. De leden waren in principe minder gebonden aan hun gewest dan de gedeputeerden ter Staten-Generaal: ze waren formeel niet aan last en ruggespraak gehouden maar moesten aan de Staten-Generaal de eed afleggen slechts de belangen van de Generaliteit te zullen behartigen. Bovendien werd er hoofdelijk gestemd en beslissingen werden – in tegenstelling tot de gang van zaken in de Staten-Generaal – bij meerderheid van aanwezige stemmen genomen.¹⁴

In 1610 slaagden de leden van de Raad van State die naar Friesland waren gezonden, er niet in dit gewest tot medewerking te bewegen. De Friezen wilden de staat van oorlog slechts accepteren op voorwaarde dat de andere gewesten dat ook zouden doen. Aan de aflossing van de schulden – die mede voor Friesland waren aangegaan – en de daarover verschuldigde rente wensten zij niet mee te betalen, omdat enkele andere provincies hun quoten niet behoorlijk hadden afgedragen. Uiteraard wilden de Friezen zelf uitmaken uit welke inkomsten hun quote werd bekostigd. De Friese afgevaardigde in de Staten-Generaal ging nog een stap verder door te verklaren dat wanneer enkele andere gewesten niet méér gingen betalen, het onzeker was of Friesland evenveel zou blijven bijdragen.¹⁵ In oktober werd de daad bij het woord gevoegd en werd de betaling van negen compagnieën die op de repartitie van Friesland stonden, botweg gestaakt. Het betrof hier troepen die niet gelegerd waren in de voor het gewest zo belangrijke vestingsteden als bijvoorbeeld Coevorden en Steenwijk, maar in Nijmegen, Tiel, Utrecht, Deventer en Zwolle. Door het schrappen van deze betaling bespaarde Friesland jaarlijks ongeveer 20% van zijn bijdrage in de algemene lasten van de Republiek.¹⁶ Voor de steden waar deze compagnieën gelegerd waren, was dit een ramp: aan de soldaten, die van hun inkomen beroofd waren, moesten zij voorschotten verstrekken in de hoop dat Friesland ooit nog eens over de brug zou komen.¹⁷

Brieven aan Gedeputeerde Staten van Friesland met het verzoek de betaling te hervatten, haalden niets uit. In augustus 1611 herhaalde Friesland bij de bepaling

14 Van Deursen, 'Raad van State onder de Republiek', 'Staatsinstellingen' en 'Staat van Oorlog'.

15 RSG 20 april en 28 juli 1610 (nrs. 502 en 1044).

16 Van Deursen, 'De plaats van het gewest Friesland', 229.

17 Ibidem, 229; RSG 3 juli 1610, 15 okt. en 7 dec. 1610 (nrs. 908, 1350 en 1548).

van de nieuwe consenten zijn standpunt. Opnieuw gebruikte het gewest de betaling van de soldaten als chantagemiddel om verlaging van de quote te verkrijgen. De Raad van State stelde in zijn advies aan de Staten-Generaal, dat Friesland ten onrechte klaagde over andere gewesten, omdat het zelf in gebreke bleef. Bovendien was er destijds bij het vaststellen van de Friese quote al rekening mee gehouden dat het Friese platteland nogal van de oorlog te lijden had gehad. Bij invoering van de gemene middelen in Friesland zou wel worden aangetoond dat de Friese quote niet te hoog was. In augustus 1611 besloten de Staten-Generaal dan ook opnieuw enkele leden van de Raad van State naar Friesland te sturen, met het verzoek aan Willem Lodewijk om hen bij te staan. Gedeputeerde Staten van dat gewest werd daarom verzocht een buitengewone Landdag uit te schrijven.¹⁸ Na aanvankelijke weigering vanwege het volgens de Friezen veel te ongebruikelijke tijdstip, kwamen de Staten toch bijeen. Maar de stemmen staakten: Oostergo en Westergo bleven halsstarrig weigeren de negen compagnieën weer aan te nemen, terwijl Zevenwouden en de Steden zich inschikkelijk toonden, al bleven ook zij van mening dat andere gewesten een hogere quote moesten accepteren.¹⁹ Hugo de Groot, die met de delegatie in Leeuwarden was, sprak in dit verband van 'de harde Vryesen'.²⁰ De troepen bleven dus onbetaald. Daar kwam nog bij dat de Staten-Generaal en de Raad van State de invoering van de gemene middelen op wijn, brandewijn, bier, gemaal, geslacht, hoornvee en bezaaide landen voor de Friezen als de beste remedie beschouwden om de geldnood op te heffen. Vooral Zeeland, dat de gemene middelen naar voorbeeld van Holland al had ingevoerd, zij het met lagere tarieven, en dat zelf ook verlaging van de quote wenste (de noodzaak daartoe zou kunnen blijken uit de opbrengst van de gemene middelen), drong hier sterk op aan. En dat terwijl de Friezen als altijd absoluut niets van deze belastingen wilden weten.²¹ Zo werd het een slepende kwestie.

18 RSG 29 dec. 1610 (nr. 1616), 4 en 7 jan., 4 febr., 2, 10 en 11 aug. 1611 (nrs. 11, 40, 169, 869, 905 en 909); hun instructie kregen zij op 20 aug. 1611 (nr. 960).

19 RSG 19 en 27 aug., 3 sept., 6 okt., 12 nov., 9, 10, 12 en 15 dec. 1611 (nrs. 954, 974, 1000, 1117, 1211, 1288, 1293, 1300 en 1306); 5 jan. 1612 (nr. 17).

20 De Groot maakte deel uit van een commissie, bestaande uit hemzelf, drie leden van de Raad van State vanwege de Staten-Generaal en drie raadsheren in het Hof van Friesland, om problemen in Oost-Friesland tussen de graaf en de Stenden op te lossen (zie Fockema Andreae, 'Hugo de Groot'). De heren van de Staten-Generaal dienden zich in Leeuwarden eerst te bemoeien met Friese aangelegenheden. Op 27 aug. 1611 schreef De Groot aan zijn vrouw: 'Op Donderdagh zijn wy van Enkhuysen dwersch over de Zuyderzee gevaren ende tot Staveren aengecomen end op Vrijdagh, 't welck was gisteren, zijn wy van daer op Sneeck gevaren door de meeren ende eyntelijck gecomen alhyer tot Leeuwaarden. Wy hadden verhoopt onse reys te vorderen, maer de besogne, dye de andere heeren met dye van Vrieslant hebben te doen, sal ons ophouden noch morgen ende overmorgen sulcx dat wy reekeninge maecken op Dynxdagh nae Groeningen ende soe voorts nae Delffzijl ende Emden te vertrecken ... Het verdryet my, dat wy soo langsae aen 't werck comen, 't welck my zeer te onpasse comt. Wy hebben doorgaens in Vrieslant quaedt tractement gehadt, doch 't selve is op huyden gerecompenseert met een goede maeltijt van Graeff Willem, dye ons hadde genoot ... Ick meen den Manendagh alleen te reysen nae Franicker, om d'Universiteyt te bezyen, terwijl d'andere heren met de harde Vryesen besigh sijn'; *BHG* I, 182-183.

21 RSG 5 en 10 jan. 1612 (nrs. 17 en 51); Den Tex, *Oldenbarnevelt* III, 183.

In deze situatie wist de Raad van State niets beters te bedenken dan een nog zwaardere bezending naar Leeuwarden te laten plaatsvinden. De Staten-Generaal namen dit advies over en droegen de Raad op enkele van zijn meest deskundige leden naar Leeuwarden te laten vertrekken, en daar ook op de invoering van de gemene middelen aan te dringen. In maart 1612 keerde de delegatie van de Raad met lege handen uit Friesland terug. Aan de Staten-Generaal werd gerapporteerd dat Oostergo en Westergo in hun oude standpunt volhardden, en dat Zevenwouden en de Steden de negen compagnieën slechts twee maanden soldij wilden geven.²²

Na het echec van de derde bezending zag de Raad van State nog maar twee mogelijkheden: de troepen afdanken – wat andere gewesten op verkeerde gedachten zou kunnen brengen – of ze simpelweg een marsorder geven om naar Friesland op te trekken. Dat laatste zou betekenen dat de Friezen te maken zouden krijgen met ruwe beroepssoldaten die gewapenderhand hun soldij kwamen afdwingen of anders van het platteland zouden gaan leven, en dat kon geen prettig vooruitzicht zijn.²³ Daarom was de Raad voor een laatste waarschuwing: de compagnieën moesten direct voor drie maanden soldij krijgen. Intussen konden de gewesten die volgens Friesland te weinig betaalden, uitgenodigd worden om in conferentie met de andere gewesten de kwestie van de quoten te bespreken. Al bij voorbaat werd de soldijbetaling door de Friese afgevaardigden afgewezen en eisten zij dat de conferentie direct zou worden belegd. Maar de Staten-Generaal stemden met het advies in en schreven aan de provincie Friesland dat zij in het sturen van de soldaten het scherpste maar ook meest rechtvaardige middel zagen. Gedeputeerde Staten antwoordden dat zij hoopten dat tegen hun gewest geen harde maatregelen zouden worden genomen, en in elk geval gewacht zou worden wat de conferentie over de quotentabel zou opleveren. IJskoud verzochten de Friezen de Staten-Generaal om de zorg voor de negen compagnieën op zich te nemen wanneer zij niet tot afdanking over zouden willen gaan. In Den Haag arriveerden bovendien vier buitengewone gedeputeerden uit Friesland, die slechts afgevaardigd waren om aan de onderhandelingen over de quoten deel te nemen.²⁴

De Friezen kregen hun zin, de onderhandelingen gingen van start en de kwestie van de compagnieën raakte op het tweede plan. Een periode van hevig touwtrekken tussen de gewesten volgde. Friesland en Zeeland waren de grootste antagonisten: beide wilden verlaging van hun quote. Maar Zeeland, dat in koppigheid niet voor Friesland onderdeed, hield vast aan de invoering van de gemene middelen als grondslag voor de quote, belastingen die voor Friesland juist onaanvaardbaar bleven. De Friezen voerden bovendien aan dat hun provincie te lijden had onder overstromingen, misoogsten, veesterfte en ander ongerief. In oktober 1612 leken alle provincies zich eindelijk te kunnen vinden in de door Maurits, Willem Lodewijk en

22 RSG 30 jan. 1612 (nr. 142); instructie: 4 febr. 1612 (nr. 164), 12 maart 1612 (nr. 294 en noot 2).

23 Van Deursen, 'De plaats van het gewest Friesland', 230.

24 RSG 22 en 25 maart, 16 en 28 april 1612 (nrs. 330, 339, 340, 341, 428, 429 en 472).

de Raad van State opgestelde quotentabel, waarbij Friesland, zo werd in maart 1613 bepaald, op elke 100.000 gulden 11.428-11-5 betaalde, dat wil zeggen een vijfde van dat van Holland en het dubbele van Utrecht en Stad en Lande. Alleen de Friese gedeputeerden maakten een voorbehoud: zij hadden geen last om ermee in te stemmen, maar gingen ervan uit dat hun principalen geen bezwaar zouden maken.²⁵ Twee weken later was er echter nog steeds geen bericht uit Leeuwarden, en dat stond er ook niet aan te komen, omdat de Friese Landdag al was afgelopen en er geen nieuwe was uitgeschreven. Besloten werd een ijlbode te sturen en bij nader inzien, vanwege het gewicht van de zaak, twee heren uit de Raad van State. De Staten bleven echter weigeren. De ernstige brief die de Staten-Generaal daarop verzonden en nóg een deputatie van de Raad van State verhielpen daar niets aan. De Friese Statenvergadering bleef steeds verdeeld, zo rapporteerden de Raden van State. Zevenwouden en de Steden waren bereid de regeling te aanvaarden, maar Oostergo en Westergo bleven vasthouden aan de oude quote van 11%. Op drie achtereenvolgende Landdagen hadden de stemmen over deze kwestie nu gestaakt, en alle middelen van overreding waren uitgeput. Als aan deze twee Friese kwartieren, die de besluitvorming binnen de gehele Republiek lamlegden, zou worden toegegeven, stond alles weer op losse schroeven. Ook andere gewesten zouden in dat geval hun quote willen verlagen, en dan moesten er daadwerkelijk troepen worden afgedankt, waardoor het land in ernstig gevaar kon komen, zelfs in deze tijd van bestand.

Voor Maurits en de Raad van State was daarom de maat nu vol. Zij adviseerden de Staten-Generaal het uiterste middel van de executie toe te passen. Ondanks het protest van de Friese gedeputeerde, die de zaak trachtte te bagatelliseren – het ging inderdaad maar om een klein verschil, maar wel met grote consequenties voor de Republiek als geheel – besloten de Staten-Generaal aan Oostergo en Westergo te schrijven, dat zij zich binnen een maand moesten conformeren, anders waren de buitengewone kosten van de executie voor hun rekening. Dat de Staten-Generaal zich tot delen van het gewest richtten, buiten de Staten om, is opmerkelijk en geeft aan, hoe hoog de situatie werd opgenomen. Na veel aarzeling en doodzwijgen van andere punten van de petitie accepteerden Oostergo en Westergo uiteindelijk in oktober 1613 de quote van 11.428-11-5.²⁶ Hoewel dit voor slechts twee jaar was aangenomen, zou het tot 1792 de grondslag blijven voor de verdeling van de lasten tussen de gewesten.

Bij de onderhandelingen over de quote had Friesland steeds een voorbehoud gemaakt voor wat betreft de betaling van de door dit gewest afgedankte troepen. Intussen klonken de klachten uit de betreffende garnizoenssteden steeds luider. In september 1612 kregen de Staten-Generaal voortdurend berichten binnen dat de

²⁵ RSG 14 mei en 10 okt. 1612 (nrs. 527 en 1243), 13, 26 en 28 maart 1613 (nrs. 209, 253, 254).

²⁶ RSG 11 en 30 april, 1 mei, 4 juni, 15, 19 en 31 juli, 3 en 5 aug, 10, 15, 18 en 30 okt., 1 nov. 1613 (nrs. 314, 341, 342, 343, 436, 538, 546, 566, 575, 576, 577, 754, 767, 780, 814 en 819); CHB V, 190-193; vgl. De Vries en Van der Woude, *Nederland*, 126.

manschappen wanhopig waren en het ‘doir pur gebreck, honger ende commer’ niet langer konden uithouden, ‘biddende om Godts wille dat men haren honger met broot soude willen stelpen’. Zonder de compagnieën opnieuw aan te nemen bleek Friesland daarop bereid een half jaar soldij uit te betalen. Door de soms vrij langdurige afwezigheid van de Friese gedeputeerden in Den Haag – ze gaven er als gebruikelijk de voorkeur aan de Landdag bij te wonen – en de bekende vertragingstactiek van de Friezen, duurde het echter nog ruim een jaar voordat dit besluit geëffectueerd werd. Ook de uitbetaling zelf ging met tal van problemen en dus tijdverlies gepaard.²⁷

Stadhouder Ernst Casimir

De volgende episode begint in 1620, met het overlijden van stadhouder Willem Lodewijk. Deze had in maart 1620 al tien maanden in Den Haag bij prins Maurits verblijf gehouden, toen dringende zaken hem weer naar Friesland riepen. Er was namelijk berekend dat de Friese schuld bij de Generaliteit 127.816 gulden bedroeg.²⁸ Met de hervatting van de oorlog in zicht was dit geld hard nodig, en dus was de aanwezigheid van de stadhouder op de Friese Landdag vereist. Om diens missie kracht bij te zetten vertrokken ook twee leden van de Staten-Generaal naar Leeuwarden. Maar op 13 mei werd Willem Lodewijk getroffen door een beroerte en op 31 mei overleed hij. De delegatie van de Staten-Generaal miste de medewerking van de stadhouder en keerde onverrichter zake terug.²⁹

Voor de Workumer predikant Adam Westerman – en ongetwijfeld vele oprechte calvinisten met hem – betekende de dood van Willem Lodewijk een groot verlies. In zijn lijkpredikatie klaagde Westerman over de verdorvenheid der tijden: ‘O goede God, hoe is alle dinck in de tijt van 40 jaren verandert?’ Toen Willem Lodewijk ‘ons van Godt ghegheven werde’ was de ijver om God in Geest en Waarheid te dienen nog groot, het geloof oprecht en onbevlekt en de gelovigen één van hart en ziel. In die gelukkige tijd wist men nog niet van de ‘schadelijcke ende onbehoorlijcke Cupernije (kuiperij)’, zoals die vandaag de dag genoemd wordt, en die ‘God betert nu onder eenighe in de Politije omgaet ende de kercke Gods schijnt mede besmet te hebben’.³⁰

Op zijn sterfbed had Willem Lodewijk zijn broer Ernst Casimir bij de Friese re-

27 RSG 27 sept., 3 okt. 1612 (nrs. 1059 noot 1 en 1089); 30 okt. en 13 dec. 1613, (nrs. 814, 932), 14 en 29 jan., 10 maart, 26 sept. 1614 (nrs. 36, 70, 209, 830), 19 febr., 16 maart, 11 en 14 aug. 1615 (nrs. 134, 205, 626, 637). Uiteindelijk schijnen de betreffende compagnieën weer op de repartitie van Friesland gekomen te zijn; vgl. RSG 10 sept. 1615 (nr. 726).

28 RSG 30 maart 1620 (nr. 2867).

29 Arend, *Algemeene geschiedenis* III-3, 496-497.

30 Westerman, *Threni Nassoviani*.

genten als opvolger aanbevolen.³¹ De 47-jarige Ernst Casimir, graaf van Nassau-Dietz, was een voor de hand liggende kandidaat. Maar in de Staten werd ook geijverd voor de aanstelling van een andere stadhouder dan een Nassau of Oranje – ook Maurits en diens broer Frederik Hendrik hadden zich aangediend – en sommigen wilden het ambt zelfs onvervuld laten, als reactie op wat vele Friezen beschouwden als ‘de excessieve onderworpenheid van Willem Lodewijk aan Maurits, de Generaliteit en Den Haag’.³² Een situatie vergelijkbaar met die in 1584, toen de Roordisten ook een volstreckte – en dus zwakke – buitenstaander als stadhouder hadden willen hebben. Maurits, en op termijn ook Frederik Hendrik, zouden enerzijds als stadhouders van alle gewesten teveel macht krijgen, zo vreesde men in Friesland, en anderzijds was men bang dat Friesland niet de militaire aandacht zou krijgen door een stadhouderschap ‘op afstand’. Voor Ernst Casimir sprak dat zijn macht binnen de perken gehouden zou kunnen worden en dat hij een erkend contra-remonstrant was, wat van Frederik Hendrik niet kon worden gezegd.³³ Maurits overwoog om in te grijpen en zelf stadhouder te worden, maar uiteindelijk kozen de Staten in juli 1620 toch – volgens Aitzema ‘meest deur gunst ende toe-doen der Steden’ – voor Ernst Casimir. Groningen en Drenthe daarentegen benoemden Maurits.³⁴

Nadat Willem Lodewijk op 13 juli met veel ‘Statie ende Pompe’ in de Grote of Jacobijner Kerk van Leeuwarden was bijgezet, werd Ernst Casimir op 3 augustus 1620 officieel als ‘Gouverneur’ door de Staten van Friesland aangenomen. Hij werd door een gezelschap van acht volmachten, uit elk kwartier twee, van het stadhoudelijk hof gehaald en op het Landschapshuis gebracht. Daar, in de Kamer van Oostergo, waar alle volmachten verzameld waren, legde hij de eed als stadhouder af en kreeg hij zijn instructie overhandigd, die daarna door Albert Aysma, secretaris van de Staten, werd voorgelezen. Vervolgens hield Pieter van Eysinga, grietman van Rauwerderhem, een oratie waarin de officiële redenen werden uiteengezet waarom Ernst Casimir tot stadhouder was uitverkoren. De verdiensten van wijlen Willem Lodewijk werden niet alleen zo hoog geschat dat men ze in ‘gheduyrige ghedachtenisse’ wilde houden, ze hadden de Staten ook doen besluiten om het vacante stadhouderschap ‘te continueren aen ’t Huys van Nassauw’. Dit in het volste vertrouwen dat de nieuwe stadhouder zowel het ‘nut ende ’t ghemeene welvaeren’ als de privileges en de vrijheden van Friesland in stand zou weten te houden en de

31 Wagenaar, *Leven*, 395-396.

32 Israel, *De Republiek* I, 334, 518 (citaat); Arend, *Algemeene geschiedenis* III-3, 499.

33 O.m. Israel, *De Republiek* I, 543.

34 Israel, *De Republiek*, 518 (die dit ontleent aan de brieven van de Engelse ambassadeur Carleton); SSO I, 2b. Vervou, *Enige aenteekeningen*, 248: ‘In Vrieslandt is men doende met het kiezen van enen nieuwen Stadthouder, gisteren wert my geseit dat die vande Sevenwolden ende Steeden Graeff Ernst Casimir daertoe verkoren hebben, maar d’andere twye leeden, als Oostergoo ende Westergoo disputeren noch over dese saecke’. Voor de argumenten van Stad en Lande en Drenthe om voor Maurits te kiezen: SSO I, 7 en Vervou, *Enige aenteekeningen*, 260, 268.

Afb. 8 Allegorie op de inhuldiging van Ernst Casimir van Nassau als stadhouder van Friesland. Prent door Pieter Feddes van Harlingen, 1621.

vijand zou helpen te weerstaan ter bevordering van 's lands rust en veiligheid.³⁵

Ernst Casimir, in 1573 geboren op de Dillenburg, studeerde in Siegen, Herborn en Bazel en werd in 1590 met zijn jongere broer Lodewijk Gunther voor zijn verdere opleiding naar Leeuwarden gestuurd, om onder de hoede van zijn dertien jaar oudere broer Willem Lodewijk zich verder te bekwamen, vooral in de krijgskunst, en aldus een 'wohlgeschickter und gelehrter Herr' te worden. In 1592 was hij in het gevolg van Willem Lodewijk aanwezig bij het beleg van Coevorden en in 1594 bij dat van Groningen. Het jaar daarop vertrok hij naar Den Haag en begon onder de hoede van Maurits zijn eigenlijke militaire carrière. In 1602 werd hij ritmeester in het Staatse leger, in 1607 veldmaarschalk en luitenant-stadhouder van Maurits in Gelderland en Utrecht. In dat jaar trouwde hij met de vijftienjarige Sophia Hedwig,

³⁵ Winsemius, *Chronique*, 909a-910b.

dochter van de hertog van Brunswijk-Wolfenbützel, uit het oogpunt van *ebenbürtigheid* een meer dan uitstekende partij. Zij kregen twee kinderen die volwassen werden: Hendrik Casimir (1612-1640) en Willem Frederik (1613-1664), die beiden hun vader als stadhouder zouden opvolgen. In het leger was Ernst Casimir in zijn element en hij speelde naast Maurits en later Frederik Hendrik een vooraanstaande rol bij alle belangrijke militaire gebeurtenissen van zijn tijd.³⁶

Door zijn verblijf in Friesland in zijn jonge jaren was hij hier niet volslagen onbekend. En uit het dagboek van Bernardus Furmerius over de jaren 1603-1615 weten we dat Ernst Casimir, soms vergezeld door Sophia Hedwig, zo nu en dan Willem Lodewijk in Leeuwarden met een bezoek vereerde.³⁷ Toch moet hij zich er in 1620 na zijn aanstelling tot stadhouder als een kat in een vreemd pakhuis gevoeld hebben. Toen hij begin 1621 samen met Gedeputeerde Staten vergaderde over de toelating van volmachten tot de Landdag, was hij nog amper op de hoogte van de politieke gebruiken en verhoudingen en waren veel namen die genoemd werden voor hem onbekend. Dat blijkt uit de eigenhandige aantekeningen, die hij bij deze gelegenheid maakte.³⁸ Daarbij verhaspelde hij soms niet altijd even gemakkelijke Friese benamingen of gaf daarvan een fonetische weergave. Zo werd de grietenij Engwirden 'Anwadden', Burmania 'Pourmannia' of 'Pommania' en (Homme) Idzaerda 'Errarda'. Verder noteerde hij bijzonderheden die voor de anderen aan tafel gesneden koek moeten zijn geweest, bijvoorbeeld dat stemrecht verbonden was aan 'schote schidende huijsen, ende plug gangen'. Waar Ernst Casimir pas echt in was geïnteresseerd, was het religieuze en daarmee politieke gehalte van de kandidaten. Voor hem waren de calvinisten de echte patriotten, en dan moesten anderen vanzelfsprekend zoveel mogelijk van de Landdag geweerd worden, in de eerste plaats de 'papisten'. Van de zestig personen, die in 1621 in de grietenijen waren gekozen als volmacht, gaf hij met een plusteken aan wie 'bekente patriotten der religie ende het gemeene beste toe gedaen' waren. Van de 51 genoemde volmachten van de drie Goën kregen 32 deze waardering en van de 20 van de Steden 14. Wie geen positieve beoordeling kreeg, was bijvoorbeeld dr. Sabinus Wisma, eigenerfde volmacht voor 'Tzyetzeradeel' (Tietjerksteradeel). Tot zijn verontrusting vernam hij dat Wisma's vader een 'openbaer papist' was, en dat hij een broer had, die soldaat bij de vijand

36 Kleijn, *Stadhouders*, 60; Wagenaar, 'Twee bladzijden'; 47ste verslag van het Friesch Genootschap over het jaar 1904/1905, 6-10; *NNBW* I, 833-834; Waterbolk, 'Met Willem Lodewijk aan tafel', 301-302; Van Ditzthuyzen, *Oranje-Nassau*, 90; Bergsma, 'Willem Lodewijk', 218.

37 Bij de aankomst van Ernst Casimir en Sophia Hedwig op 27 april 1611 (het gezelschap zou tot 5 mei in Leeuwarden verblijf houden) werden zij met alle eer ontvangen: ruiters reden hen tegemoet, alle kanonnen werden afgevuurd en de schutterij stond aangetreden. Ook van 10 tot 28 aug. 1615 verbleef het echtpaar in Leeuwarden. Ernst Casimir bracht in 1607 en 1612 kortere tijd in de Friese hoofdstad door; Kok en Hellenga (ed.), *Diarium Furmerii*, 81, 141-143, 147 en 167. Overigens waren ook Maurits en Frederik Hendrik te gast in Leeuwarden, samen van 29 juni tot 2 juli 1612 en Frederik Hendrik van 19 tot 27 april 1612 (bij die gelegenheid kreeg hij van de Staten een vijf jaar vetgemest rund ter waarde van 495 gulden ten geschenke) en van 28 juli tot 1 aug. 1615; *ibidem*, 147, 149 en 167.

38 TR, SHA inv.nr. 69-26 (ongedateerd; datering aan de hand van de genoemde volmachten en grietmannen).

geweest was. Wisma zelf was geen lidmaat en had ‘erst cortz angefangen ter kercken te gaen’. De ‘promotores’ van deze opportunist zouden (Gellius) Hillema en (Johannes) Saeckma zijn, beiden raadsheer in het Hof van Friesland, van wie ook volmachten in Achtkarspelen en Smallingerland, zo vernam hij, ‘dependeren’. Duidelijk is dat Ernst Casimir zelf, aan het begin van zijn stadhouderschap, amper over een clientèle onder de Friese Statenleden kon beschikken.

Al had Ernst Casimir een stem in het college van Gedeputeerde Staten, veel meer te vertellen had hij niet. Nu toch een lid van de jongere tak van de familie Nassau stadhouder en kapitein-generaal was geworden, hadden de Staten van Friesland namelijk de gelegenheid te baat genomen hem een instructie op te leggen die hem opvallend weinig bevoegdheden liet; iets wat bij Maurits of Frederik Hendrik – die in Holland niet op deze wijze aan handen en voeten gebonden waren of zouden worden³⁹ – waarschijnlijk niet zou zijn gelukt. Willem Lodewijk had, destijds tot ergernis van Karel Roorda en de zijnen, geen commissie van de Staten van Friesland gehad, maar van de Staten-Generaal.⁴⁰ Hij had ook nooit een instructie gekregen, wat hem, zoals we gezien hebben, enige bewegingsvrijheid had gegeven om in te grijpen wanneer hij dat noodzakelijk achtte. Ernst Casimir daarentegen werd nauwgezet geïnstrueerd om Staten en Gedeputeerde Staten van Friesland te ‘eeren ende respecteren naer behoren, ende sich in geenerleye manieren mogen aanmatigen eenich gesach over de souverainiteyt ofte hoocheyt van desen Landschappe’.⁴¹ Het hoogste gezag bleef dus berusten bij de Staten en hun plaatsvervangers, de Gedeputeerde Staten. De stadhouder hoefde geen enkele hoop te koesteren dat hij ooit de schoenen van de afgezworen landsheer zou kunnen aantrekken, zoals bij Willem van Oranje er ooit sprake van was geweest dat deze de soevereiniteit in ‘zijn’ gewesten opgedragen zou krijgen. Integendeel, de Friese stadhouder werd verplicht om samen met Gedeputeerde Staten alle privileges en vrijheden van de provincie te beschermen tegen alles en iedereen die daarop inbreuk zou willen maken. Het werd hem zelfs verboden onroerend goed in de provincie aan te kopen, want grondeigendom en dus stemmen zou hem indirect een machtspositie binnen de Staten kunnen bezorgen.⁴² Het inkomen en de kredietwaardigheid van een stadhouder en graaf van Nassau was immers vele malen groter dan dat van welke Friese edelman dan ook. Blijkbaar wilde men elke mogelijkheid uitsluiten waarop deze functiona-

39 Zij hadden geen instructie, maar slechts een commissie; Fruin, *Geschiedenis*, 221-222.

40 Na 1620 werd het gebruikelijk dat de gewestelijke Staten geheel zelfstandig hun stadhouders kozen; Israel, *De Republiek I*, 333.

41 CHB V, 259-262 (commissie en instructie).

42 In 1598 wilden de volmachten van de Steden en die van de meeste grietenijen stadhouder Willem Lodewijk als blijk van waardering voor bewezen diensten maar liefst 1700 morgen (1564 ha) aan ‘nieuwen aenwas buyten ’t Bildt’ schenken (het in 1600 bedijkte Nieuwe Bildt). De andere volmachten wisten dit te beletten, ‘stroeyende dattet ghevaerlijck was voor de vrijheydt, stucken vant Landt te verschencken, want de Stadtholder eenen vasten voet daerin krijghende, soude nae den gheheelen rest trachten’; Van Reyd, *Historie*, 492; Wagenaar, *Het leven*, 249.

ris zijn macht zou kunnen vergroten. Voorts moest hij beloven de gereformeerde religie, zoals vastgelegd op de Nationale Synode te Dordrecht, te handhaven en helpen verdedigen, overigens ‘alleen aengaende de Leere, sonder de Kercken-ordeninge daer onder te verstaen’.⁴³

Ook in militair opzicht werden zijn bevoegdheden ingeperkt. De aanstelling van alle officieren van de ter repartitie van Friesland staande troepen moest hij vergeven in overleg met Gedeputeerde Staten, waarbij hij slechts één stem had – en de Gedeputeerden negen – en wanneer hij buiten de provincie verbleef moest hij dit overlaten aan Gedeputeerde Staten alleen, uitgezonderd de benoeming van de hogere officieren, die de Staten aan zich behielden. Verder mocht hij geen garnizoenen verleggen of commandanten benoemen buiten medeweten van de Gedeputeerden.⁴⁴ Met deze bepalingen wilde men hem uiteraard de mogelijkheid ontnemen gewapenderhand in Friesland op te treden. De nieuwe stadhouder was dus zowel politiek als militair in een keurslijf gevangen. Hij werd duidelijk gezien als een dienaar, een ambtenaar van de Staten van Friesland. En aangezien Ernst Casimir ook de politieke ervaring en het gezag in binnenlandse aangelegenheden van zijn broer en voorganger miste, was hij minder toegerust om komende moeilijkheden het hoofd te kunnen bieden.

Twist om de magistraatsbestelling

Die moeilijkheden lieten niet lang op zich wachten. Nadat in 1621 de oorlog was hervat, verkeerde de Republiek in feite in staat van beleg, een situatie die tot omstreeks 1628 zou voortduren. De vijand bedreigde de Republiek aan alle kanten. Om de verdedigingsgordel in stand te kunnen houden, zagen de Staten-Generaal zich genooddaakt de vestingwerken langs de buitengrenzen te versterken en het leger te vergroten van 30.000 tot 48.000 man. De torenhoge defensielasten die hiervan het gevolg waren, vielen moeilijk op te brengen. Dat was te wijten aan de onwil van de gewesten om te betalen en de politieke instabiliteit, overigens ook in Holland, waar na de Bestandstwisten veel nieuwe en onervaren regenten door Maurits waren benoemd. Daar kwam nog bij dat juist in deze jaren sprake was van een economische malaise, waardoor de belastingopbrengsten tegenvielen. Door geldnood gedwongen voerden de Staten van Holland nieuwe belastingen in en werden in dit gewest de bestaande accijnzen tot het uiterste verhoogd. Desondanks bleef er een chronisch tekort aan geld voor het leger. Toen Maurits in april 1625 overleed, zag

⁴³ Bergsma, *Gideonsbende*, 191 vv.

⁴⁴ Dit laatste staat niet in de instructie voor de stadhouder, maar in de instructie van Gedeputeerde Staten (*CHB* V, 236 art. 33), die voor zover van toepassing ook voor de stadhouder gold. Het patentrecht van de troepen die ter repartitie van Friesland stonden, zo maken we hieruit op, werd dus uitgeoefend door stadhouder en Gedeputeerden gezamenlijk.

de toestand – om enigszins op de zaken vooruit te lopen – er somberder uit dan op enig moment sinds 1590. Breda, één van de belangrijke toegangs- en vestingsteden van de Republiek, ging in juni 1625 verloren.⁴⁵ De Friezen hadden hun aandeel in de oorlog toen overigens al gehad. In september 1622 hadden Spaanse troepen een inval gedaan in Friesland, dat op dat moment vrijwel van soldaten ‘geblotet’ was. De Spanjaarden drongen (kennelijk vanuit Twente) door tot bij Heerenveen, waar zij ternauwernood teruggeslagen konden worden.⁴⁶ Sinds dertig jaar had een dergelijke gevaarlijke inval niet meer plaatsgevonden. Dit gevaarlijke incident drukte de Friezen met de neus op het feit dat hun defensie heel kwetsbaar was en dat het een goede zaak was om de ‘eigen’ compagnieën dichtbij huis te houden.

Op 10 augustus 1621 presenteerden de gedeputeerden van Friesland in de vergadering van de Staten-Generaal de consenten van hun provincie voor dat jaar. Friesland droeg deze alleen als de andere gewesten dat ook deden. De verhoging in de staat van oorlog werd aanvaard, maar zoals gebruikelijk – Friesland was wat dat betreft de kampioen onder de zeven bondgenoten – met veel mitsen en maren. De Friese duiten moesten worden besteed aan de eigen vestingen in het noorden. Men was verder bereid de sinds 1614 ontstane ‘defecten’ in de consenten in overleg met de andere gewesten weg te werken, op voorwaarde dat die gewesten sedertdien hun compagnieën op volle sterkte hadden gehad en gehouden (wat waarschijnlijk niet het geval was). Een vergelijkbaar voorbehoud gold voor de schulden: een commissie uit de gewesten moest voor elk gewest een lijst maken, pas dan wilde Friesland zijn achterstallen in termijnen voldoen. Toezeggingen die zonder risico konden worden gedaan, omdat men wist dat de zeven provincies wat dit betreft toch heel moeilijk tot overeenstemming konden komen. Als vanouds hamerden de Friezen er op dat ze zelf mochten bepalen hoe het geld voor de Generaliteit het best bijeen kon worden gebracht. Ondertussen weigerde Friesland bepaalde compagnieën te betalen, die op zijn repartitie stonden.⁴⁷

De nogal karige toezeggingen van Friesland baarden de Staten-Generaal grote zorgen. Toen de Friese gedeputeerde Oosterzee op 8 november 1621 n.s. verlof verzocht om naar huis te gaan, wreven zijn Haagse confraters hem in dat hij de Friese Landdag toch vooral de nood waarin het land verkeerde onder ogen moest brengen. Bij Gedeputeerde Staten moest hij erop aandringen dat de consenten voor de defensie en het geld voor *alle* compagnieën ter repartitie van dat gewest prompt zouden worden betaald zonder over kleinigheden te vallen.⁴⁸ Bezorgdheid was er niet alleen ten aanzien van de inwilliging van de consenten van Friesland, maar te-

45 Israel, *De Republiek I*, 531-552 (m.n. 532-539).

46 Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 96; *PNH I*, 22 en 24 sept. 1622 (nrs. 2235 en 2253).

47 *RSG* 10 aug. 1621 (nr. 1545).

48 Toen enkele dagen later Ernst Casimir eveneens naar Friesland vertrok, werden twee gedeputeerden ter Staten-Generaal afgevaardigd om afscheid van hem te nemen en de betaling van de consenten van 1622 en die van eerdere jaren aan te bevelen; *RSG* 14-12-1621 (nr. 2293).

vens van die van enkele andere gewesten. Daarom werden op 17 februari 1622 n.s. bezendingen naar Gelderland, Zeeland, Friesland, Overijssel en Groningen aangekondigd. Ruim een week later vertrok Lycklama, de andere Friese gedeputeerde in Den Haag, naar Leeuwarden; de daarop volgende drie maanden zouden de Staten-Generaal het door de interne Friese strubbelingen zonder Friese gedeputeerden moeten stellen. Naar Leeuwarden en Groningen – waar Stad en Ommelanden het weer niet eens konden worden – vertrokken de regenten Reynier Adriaensz. Pauw uit de Staten-Generaal en Clement van Baersdorp uit de Raad van State.⁴⁹

Blijkbaar maakte de aanwezigheid van de Hollandse heren wel enig verschil, want op 24 mei 1622 besloot de meerderheid van de Friese Landdag eindelijk enkele fiscale maatregelen te treffen. De bestaande belastingen, zo werd in de betreffende resolutie gesteld, brachten bij lange na niet genoeg op om de consenten van het lopende en volgende jaar te kunnen dragen, om maar niet te spreken van de afbetaling van de nog uitstaande schulden. Uitstel van betaling was niet langer mogelijk ‘sonder de gemene saecke in confusie te brengen’. Daarom moest elke ingezetene die meer dan 5000 carolusgulden aan goederen bezat een bepaald bedrag ‘voorschieten’ (de tweehonderdste penning) tegen een vergoeding van 6% per jaar. Voorts moest voor elke haardstede, smidsoven, eest, distilleer- en bakkersoven, kalk-, steen-, pan- en potoven twee carolusgulden worden betaald. Ten slotte dienden alle onroerende goederen geregistreerd te worden, om deze te kunnen belasten ‘als de nood sal vereyschen’. De resolutie was ondertekend door 49 volmachten uit de plattelandskwartieren, veel meer dan bij Statenresoluties gebruikelijk was.⁵⁰ De Steden lagen echter dwars, ongetwijfeld omdat zij vonden dat zij hiermee zwaarder werden belast dan het platteland. Het kwartier van de Steden werd dan ook verzocht zich te conformeren aan het meerderheidsbesluit, óf het geschil ter beslissing voor te leggen aan Gedeputeerde Staten en het Hof (colleges waarin de Landen eveneens de meerderheid hadden). Bij weigering verklaarden de plattelandskwartieren de nieuwe belastingen toch te zullen invoeren.⁵¹

De burgers dreigden te moeten zwichten voor de overmacht van het platteland. De angst daarvoor was niet ongegrond, want de Steden hadden onlangs op de Landdag ook in een andere kwestie het loodje moeten leggen. Op de synode van Dordrecht (1618-1619) waren namelijk zowel een aantal tegen de Remonstranten gerichte leerregels, als een nieuwe kerkorde vastgesteld. De leerregels werden door de Staten van Friesland unaniem en zonder veel discussie aanvaard. Dat gold niet voor de kerkorde, die in 1619 en 1620 wel door de Steden, maar niet door de drie

49 RSG 17 en 25 febr., 7, 9 en 24 maart, 7 en 20 mei, 11 juni 1622 (nrs. 2647, 2690, 2764, 2774, 2909, 3227, 3313, 3490).

50 CHB V, 273-275. Reeds eerder, op 27 maart 1621, was door de Staten bepaald – ook de Steden hadden deze resolutie ondertekend – dat alle inwoners opgave moesten doen van hun roerende en onroerende goederen, zonder dat werd bepaald welke goederen werden belast en onder welke tarieven; CHB V, 266-267.

51 TR, GBF inv.nr. 230 f. 76 en 80; *Register der resolutien*, 766.

plattelandskwartieren werd aangenomen.⁵² Dat de Dordtse kerkorde door de Landen resoluut werd afgewezen, had alles te maken met het feit dat daarin het benoemingsrecht van predikanten (mede) aan de lidmaten (in casu de kerkeraden) kwam. Dat was voor de Landen onbespreekbaar. Reeds in de middeleeuwen hadden de grondeigenaren op het platteland immers het patronaats- of collatierecht gehad, het recht om de priesters van de lokale kerken aan te wijzen. In 1539 was na veel strijd met de landsheer, Karel V, overeengekomen dat dit recht toekwam aan de eigenaren van de ‘schotschietende huizen of ploeggangen’, oftewel de grondbelastingplichtige ‘ingezetenen’, die overigens niet in ‘hun’ dorp woonachtig hoefden te zijn. Hieraan werd door de plattelandselite angstvallig vastgehouden. De omwenteling van 1580, toen de pastoors werden vervangen door predikanten, veranderde daaraan niets. Integendeel, sindsdien kozen degenen die stemrecht hadden in de predikantsverkiezingen tevens de volmachten ten Landdage voor het platteland, waardoor aan het *ius patronatus* niet meer viel te tornen.

In de steden waren geen grondbezitters om het patronaatsrecht uit te kunnen oefenen. Daar werden vóór de Hervorming de pastoors meestal gekozen door de gemeente, soms met medewerking van de magistraat. Na 1580 veranderde hieraan niet veel, hoewel de invloed van de magistraat in sommige steden lijkt te zijn toegenomen.⁵³ Deze situatie kwam veel meer overeen met de ecclesiologische opvattingen van de calvinisten. In hun ogen kwam het recht om kerkelijke ambtsdragers te kiezen immers alleen de lidmaten toe, grondeigenaar of niet, en daaraan kwam de Dordtse kerkorde tegemoet. Op z’n minst wilden zij ‘papisten’ buiten de deur houden, maar door het stemrecht van de ‘ingezetenen’ dreigde het gevaar dat rooms-katholieken via de achterdeur alsnog toegang konden verkrijgen. Het gereformeerde minderheidsstandpunt werd op de Landdag echter geblokkeerd door de drie plattelandskwartieren. Hun overheersende positie blijkt uit het feit dat in augustus 1620 in de eerder genoemde instructie voor Ernst Casimir werd bepaald dat hij als stadhouder de gereformeerde religie, zoals vastgelegd op de Nationale Synode te Dordrecht, moest handhaven en helpen verdedigen, maar ‘alleen aengaende de Leere, sonder de Kercken-ordeninge daer onder te verstaen’.⁵⁴ Ook daarna konden de Steden hoog of laag springen, de drie plattelandskwartieren bleven voet bij stuk houden en trokken uiteindelijk aan het langste eind. In april 1622 werd door Oos-

⁵² De plattelandskwartieren keurden wel goed hetgeen op de synode besloten was ten aanzien van de ‘Leere der Chrystelyke Gereformeerde Religie’, maar wezen de kerkorde af (3 juli 1619). De Steden conformeerden zich met de Landen wat betreft de leer, maar hielden de beslissing over de kerkorde aan (7 juli 1619). Op 30 mei 1620 werd de kerkorde door de Steden bij meerderheid van stemmen aangenomen; *CHB* V, 253-254 en 258.

⁵³ Van Apeldoorn, *Kerkelijke goederen* I, 85; Bergsma, *Gideonsbende*, 194-195. Op dit punt is nader onderzoek geboden.

⁵⁴ *CHB* V, 261. De resolutie was namens elk kwartier – ook dat van de Steden – ondertekend door twee volmachten. Wellicht waren de Steden akkoord gegaan met deze bepaling in de hoop dat zij Ernst Casimir aan hun zijde zouden krijgen. Ook Willem Lodewijk was immers voorstander geweest van beroepen van predikanten door de lidmaten van de gemeenten; Bergsma, *Gideonsbende*, 193.

tergo, Westergo en Zevenwouden besloten de ‘ingezetenen’ in hun collatierechten te handhaven en in juli van dat jaar werd door dezelfde kwartieren bepaald dat besluiten van de Friese synode pas rechtsgeldig waren, nadat ze door de Staten waren goedgekeurd. Wie zich nog durfde uitspreken voor de Dordtse kerkorde, zou als ‘perturbateur van de gemeene ruste’ vervolgd worden. De gereformeerde kerk was definitief de ‘kerk van de staat’ geworden.⁵⁵

Op de Landdag die in augustus 1622 over de kwestie van de belastingplannen van de Landen bijeengeroepen werd, barstte de bom. De Steden waren bang dat de Staten-Generaal de helpende hand aan de ‘gewillige’ plattelandskwartieren zouden bieden, en dan zouden de Steden onherroepelijk het onderspit moeten delven. Dat de zaken nu op de spits werden gedreven, had echter ook een dieperliggende oorzaak. Al veel langer en in toenemende mate waren de burgers het beu aan het lijntje van de plattelandskwartieren te moeten lopen. Want al leek het dat de volmachten van de Steden in hun Kamer op het Landschapshuis onafhankelijk besluiten konden nemen – bijvoorbeeld tegen de belastingplannen van de Landen en in de kwestie van de Dordtse kerkorde – in werkelijkheid was dat, zeker in de beleving van veel burgers, die trots waren op hun collectieve vrijheden, niet het geval. De situatie was namelijk als volgt. De magistraatsbestelling in de Steden was al in de landsheerlijke tijd een prerogatief van het Hof en de stadhouder, die formeel zitting had in het Hof.⁵⁶ Jaarlijks werd in elke stad – behalve in Leeuwarden en Franeker, die in 1586 de vrije magistraatsbestelling hadden verworven – een voordracht opgemaakt van twee kandidaten, waaruit de twaalf raadsheren van het Hof en de stadhouder, die de dertiende stem uitbracht, dan de nieuwe magistraatspersoon kozen. Hierdoor werden de magistraten van negen van de elf steden voornamelijk bemand door lieden die van het Hof afhankelijk waren. Dit had tot gevolg dat ook onder de volmachten ten Landdage voor de Steden veel protégés van het Hof te vinden waren, want de helft van deze volmachten werd gekozen door de magistraten van de elf steden, één uit elke stad (de andere helft werd gekozen door de gezworen gemeenten, zodat in de Kamer van de Steden 22 volmachten zitting hadden). Sommige volmachten uit de magistraten moesten dus de belangen van hun steden verdedigen zonder het Hof tegen de haren in te strijken. Dat was geen sinecure, omdat het Hof zeker niet op voorhand van de partij van de Steden was. Maar liefst negen van de twaalf raadsheren van het Hof waren immers door de plattelandskwartieren gekozen en meestal ook uit adels- of eigenerfdenkringen afkomstig.

Om onder het juk van het Hof en dus van het platteland uit te komen, begonnen

⁵⁵ CHB V, 270-271 (16 april 1622) en 275-276 (10 juli 1622); vgl. Grotius, *Verantwoordingh*, 14. In 1645 werd het benoemingsrecht van de predikanten door de schotschietende ingezetenen definitief door de Staten van Friesland (inclusief de volmachten van de Steden) gereguleerd; CHB V, 489-492. Vgl. o.m. Reitsma, *Honderd jaren*, 430 vv.; Enno van Gelder, *Getemperde vrijheid*, 11-12, 21-22; Algra, *Ein*, 146-147 en Bergsma, *Gideonsbende*, 191-195.

⁵⁶ Zie p. 100.

enige 'eergierige ende amptsuchtige luyden'⁵⁷ de volmachten van de Steden op te ruïen tegen het Hof. Het gevolg was dat in augustus 1622 op de Landdag door de Steden werd besloten, dat de magistraatsbestelling voortaan zou geschieden niet als vanouds door de stadhouder en het Hof, maar door de stadhouder, de drie Gedeputeerden van de Steden en de drie raadsheren die vanwege de Steden zitting hadden in het Hof. De Steden meenden hiertoe formeel het recht te hebben.⁵⁸ Hierbij speelde oud zeer een rol. De grietmannen (in zekere zin te vergelijken met de magistraten in de steden⁵⁹) werden benoemd door de stadhouder samen met de Gedeputeerde Staten van de plattelandskwartieren, dus met uitsluiting van de Gedeputeerden van de Steden, die zich niet mochten bemoeien met zaken die alleen het platteland aangingen.⁶⁰ Wanneer de steden zich niet zouden mogen bemoeien met de grietmansverkiezingen, waarom zouden de Landen dan wel de hand mogen hebben in de aanstelling van de magistraten in de steden?⁶¹

Op de Kanselarij veroorzaakte het besluit van de Steden grote consternatie. Hoewel de raadsheren volgens hun instructie de Staten moesten respecteren en gehoorzamen 'als haer Meesters en Overheeren' en bij een twist tussen de vier Leden van de Staten geen partij mochten kiezen,⁶² waren zij niet bereid deze aantasting van hun bevoegdheden en machtspositie voetstoots te accepteren. In het conflict tussen Steden en Landen hadden zij zich in eigen ogen steeds neutraal opgesteld, maar door deze haastige verandering werd de schijn gewekt dat zij partijdig zouden zijn. Behalve eergevoelig toonden de raadsheren zich ook bezorgd: juist in deze 'periculouse coniuncture van tyden' zouden door deze 'nieuwicheit' nóg grotere problemen kunnen ontstaan. Daarom beklagde het Hof zich op 24 augustus 1622 bij de

57 De woorden zijn van Van den Sande, maar die was als raadsheer van Zevenwouden niet onbevooroordeeld; Van den Sande, *Nederlantsche Historie*, 98.

58 In de instructie voor het Hof, opgesteld in 1597, werd namelijk gesteld dat de raadsheren zich niet mochten bemoeien met 'eenigerhande zaacken, de Regeeringe aengaende, dan alleene wel neerstelycken ende getrouwelycken bedienen de Justitie Criminele en Civile ... behalven nochtans, dat zy in de Steeden, uitgezondert Leeuwarden ende Franecker, uutte overgesondene nominatie der Steeden, benefens den Heeren Stadholder de Magistraeten zullen mogen kiezen, na voorgaende by hen te nemene informatie, ter tyt by de Steeden hier inne anders zal worden gedisponeert' (*CHB IV*, 965; *SSO I*, 212-214.). Het was de laatste zinsnede, die nu door de Steden werd aangegrepen om genoemde verandering in de magistraatsbestelling door te voeren.

59 Zowel de grietmannen (met hun bijzitters) als de magistraten vormden in grietenijen en steden – behalve bij kapitale delicten – de rechtbanken in eerste aanleg; op hun vonnissen was hoger beroep mogelijk bij het Hof van Friesland.

60 Volgens de instructie van Gedeputeerde Staten van 1618, *CHB V*, 237.

61 In febr. 1584, toen werd bepaald dat de Steden drie Gedeputeerden kregen, werd hierover al geklaagd; Winsemius, *Chronique*, 740b. Zie de anonieme 'Redenen ende oorzaken waerdoor de Volmachten van de Steden, mitsgaders de magistraten ende gesworen gemeenten van dezelve, zijn genootsaect te limiteren ende veranderen d'voet van hun Steden raedtsbestellinge, mitsgaders van de maniere hoe, ende op wat wijze dezelve zijn gearresteert', de 'Redenen ende consideratie, waerop d'resolutie van d'raadsbestellinge der Steden in Vrieslant in dato den 9 augusti 1622 is gefundeert' en de 'Redenen ende fundamenten, waarmede claarlyk bethoont wort, dat d'resolutie bij d'volmachten van d'plattelanden particulierlyk genomen den 29 augusti 1622, op d'resolutie van d'raadsbestellinge der Steden den 9 desselven maants ende jaars gearresteert, ongefundeert ende tegens alle rechte ende redenen strijdich is', KHA, AEC inv.nr. 304. Zie tevens het in noot 87 genoemde 'Cort bericht'.

62 '... directelyck off indirectelyck, int heymelyck ofte openbaer'; *CHB IV*, 965 (instructie van het Hof, 1597).

Staten en de stadhouder over dit 'seer secretelyk' door de Steden genomen besluit.⁶³ Sinds de afzwering van de koning van Spanje had het Hof uit naam van de soevereine Staten van Friesland de magistraten in de steden besteld, een recht dat door één van de vier leden van de Staten niet zomaar ongedaan kon worden gemaakt. De magistraatsbestelling behoorde tot de *regalia* van de Staten, en kon slechts door de Staten als geheel worden gewijzigd. Het gevaar bestond, zo werd door het Hof aan de Staten voorgehouden, dat men als stadsbestuurders 'sal uitkippen weinich personen', wat zal leiden tot een 'Olygarchia ofte Heerschappie van weinigen'. Door ambitie gedreven zouden deze personen hun macht kunnen misbruiken om 'wijdere nieuwicheden' door te voeren, 'tot nadeel ende oppressie, soe van de Steden selffs, als andere Leden des Lands'. Zelfs zou het kunnen voorkomen dat electeurs – Gedeputeerden namen in hun radicale kwaliteit namelijk deel aan het opmaken van de voordracht in hun stad – zichzelf zouden gaan kiezen.⁶⁴

Hoewel dit verzoek door het Hof *en corps* was gedaan, hielden de raadsheren van de Steden er hun eigen mening op na. Rombartus Ulenburgh, Gellius Hillama en Gellius Jongest al hadden in hun eerdere functies als volmacht of Gedeputeerde voor de Steden, als burgemeester, pensionaris of secretaris van Leeuwarden in de strijd tegen de plattelandskwartieren reeds hun sporen verdiend.⁶⁵ Binnenskamers lieten zij dan ook duidelijk blijken dat de wijziging van de magistraatsbestelling hun sympathie had door zoveel mogelijk obstructie te plegen. Bij de besprekingen over de kwestie tussen de raadsheren onderling en die tussen het Hof en de Staten, weigerden zij aanwezig te zijn.

De Staten gaven gehoor aan de klachten van het Hof en vaardigden op 29 augustus een ordonnantie uit, die echter niet door de Steden werd ondertekend. Daarbij bevestigden zij het Hof en de stadhouder in hun recht tot de magistraatsbestelling, met opdracht om ter handhaving van de 'publicque autoriteit' te procederen tegen 'd'Autheurs van dese nieuwicheden'.⁶⁶ Hiermee was de kous niet af, aangezien de Steden zich niet bij deze beslissing wensten neer te leggen. De resolutie was zonder hun instemming genomen, en ook bij de daarop volgende besprekingen tussen het Mindergetal, Gedeputeerde Staten en het Hof, weigerden de regenten die voor de Steden in deze colleges zitting hadden, aanwezig te zijn. In hun ogen was het een kwestie die alleen de Steden aanging. De raadsheren van het platteland wilden de resolutie van Oostergo, Westergo en Zevenwouden navolgen, maar die van de Steden alleen indien het besluit door de volle Statenvergadering zou worden genomen. Ook wilden de Steden de stadhouder, die buiten de provincie te velde was, eerst schriftelijk om advies vragen of wachten op zijn thuiskomst. Blijkbaar zagen zij hem als een (mogelijke) beschermheer en bondgenoot; was Ernst Casimir twee jaar

63 TR, GBF inv.nr. 230 f. 98; KHA, AEC inv.nr. 304.

64 SSO I, 211-212, V, 44-50; CHB V, 276 (noot).

65 Sickenga, *Het Hof*, 163-164, 178; Baks e.a., 'Biografieën', 263-264, 276-277.

66 TR, GBF inv.nr. 230 f. 101; CHB V, 276-277; KHA, AEC inv.nr. 304.

eerder niet vooral door toedoen van de Steden stadhouder geworden? Half december verscheen Zijne Genade op de Kanselarij, en moest hij zijn wijsheid en tactisch vernuft laten blijken op een ander strijdtoneel dan waaraan hij gewend was. Uit het uitvoerige protocol dat van deze besprekingen bewaard is gebleven, blijkt dat hij in dit lastige parket heeft geprobeerd beide partijen te vriend te houden én te vermijden dat zijn persoon op enigerlei wijze bij de goegemeente in de steden in een kwaad daglicht zou komen te staan.⁶⁷

Inmiddels was in Den Haag een deputatie van zes buitengewone gedeputeerden vanwege de landkwartieren aangekomen om over het kwartier van de Steden te klagen en zichzelf van alle schuld vrij te pleiten.⁶⁸ De Steden stuurden hun eigen gedeputeerden, en zo verbleven twee groepen vertegenwoordigers van Friesland in Den Haag die absoluut niet tot overeenstemming konden komen en voortdurend hun achterban raadpleegden, waardoor dag na dag verstreek. Meerdere pogingen van de Staten-Generaal om te bemiddelen leden schipbreuk. In arren moede besloten de Staten-Generaal met toestemming van Gedeputeerde Staten van Friesland 200.000 gulden te laten lenen, maar ontvanger-generaal Doubleth verklaarde geen krediet te kunnen krijgen. De oplossing van de Friese geldnood zagen de Staten-Generaal in een belasting op onroerend goed en 'de middelen van coopmanschap, rederie en schepen bestaende', of anders een heffing van de vijfhonderdste penning. Op langere termijn was uiteraard de invoering van de middelen van consumptie vereist. Deze voorstellen werden zowel door de plattelandskwartieren als door de Steden resoluut van de hand gewezen. De Friezen gingen naar huis, er werd door de Staten-Generaal nog een bezending naar Leeuwarden gestuurd, maar deze bemiddeling maakte vooralsnog geen enkele kans.⁶⁹ Ook andere gewesten bleven in gebreke. Zo heerste in de Staten van Holland eveneens onenigheid over de wijze waarop het geld moest worden opgebracht.⁷⁰ De houding van de Friezen was daar debet aan: in juli 1622 verzochten de Staten-Generaal aan de gewesten, en speciaal aan Holland, om direct ten laste van hun quote een flink bedrag op te brengen. Door alle leden van de Staten van Holland werd dit toegestaan, behalve door de vertegenwoordigers van Amsterdam, die verklaarden hun consent op te schorten totdat Friesland over de brug was gekomen.⁷¹

Op 20 oktober 1622 n.s. verschenen de leden van de Raad van State in de Staten-

67 SSO V, 47b-48a. Van 11 nov. tot 16 dec. 1622 had het Hof in deze zaak informatie ingewonnen, waarbij alle magistraten van de negen steden in 33 zittingen waren verhoord. Blijkbaar is met deze informatie uiteindelijk niets gedaan; het uitvoerige protocol in KHA, AEC inv.nr. 304.

68 Uit Oostergo Johannes Saeckma (raadsheer in het Hof) en Rienck van Burmania (grietman van Ferwerderadeel), uit Westergo Orck van Doyem (raadsheer in het Hof) en Albert Aysma en uit Zevenwouden Tinco van Oenema (grietman van Schoterland) en Homme Idzaerda (grietman van Weststellingwerf), SSO I, 211a.

69 RSG 11 aug. tot 11 nov. 1622 (nrs. 3915, 3983, 4008, 4023, 4036, 4051, 4223, 4230, 4275 en 4298); vgl. Arend, *Algemeene geschiedenis* III-3, 708-710 en *PNH* I, 27 sept. 1622 (nr. 2269).

70 *PNH* I, 20 dec. 1622 (nr. 2474).

71 *PNH*, 30 juli en 13 sept. 1622 (nrs. 2068 en 2143); vgl. Poelhekke, *Frederik Hendrik*, 260.

Generaal om de propositie tot de consenten voor 1623 voor te lezen en in te dienen; het was een weeklacht die impliciet vooral aan de Friezen gericht was. De Republiek verkeert in een zeer benarde situatie, zo stelden zij. Daarom is het verbijsterend dat 'eenige Provintien oock Steden ende Leden van dien, soo weynich haer eygen conservatie behartigen, dat sy in desen algemeyne noot haer noch amuseren met dispuuten ende cavillatien omme gelyckheydt van het draghen der noodiger lasten te ontgaen'. Daarmee geven zij aan de welwillende bondgenoten een 'quaet exempel', zodat ook deze niet meer bereid zijn prompt de nodige geldmiddelen te consenteren en af te dragen. Zo brengen ze zichzelf en hun bondgenoten in groot gevaar. Men moet niet hardnekkig vast blijven houden aan 'eenighe oude taxen of quotisatien', die in het verleden zijn beraamd voor 'gehele Quartieren, Steden en communiteyten', maar meer gelijkheid betrachten, zodat zowel 'groot ende kleyn, Rijck ende Arm' in de lasten bijdraagt. Daarom dienen de gemene middelen te worden ingevoerd, zoals dat in enkele gewesten sinds jaar en dag het geval is, 'dewelcke haer daer by altyt seer wel hebben ghevonden, ende de lasten des te tydelijcker konnen draghen; dat een yder Inwoonder, soo van de Steden als van de platte Landen ... elckx na sijne qualiteyt ende teeringhe is ghevende', zelfs vreemdelingen en garnizoenssoldaten.⁷² De komende jaren zou de Raad van State in zijn proposities steeds op dezelfde trommel blijven slaan, maar men bleef uiterst traag in het consenteren en afdragen van de consenten en de gemene middelen werden in de betreffende gewesten niet ingevoerd. Wat men tekort kwam, werd geleend, en dat zou 'entlijck een ondraechlijck pack' worden.⁷³ In november 1622 was de Friese achterstand opgelopen tot 600.000 gulden. Uit de Friese compagnieën liepen door de slechte betaling al manschappen over naar de vijand.⁷⁴

Zoals gezegd probeerden de Steden de magistraatsbestelling in Friesland buiten de invloedssfeer van het platteland te houden, maar tevergeefs, want volgens Aitzema had de stadhouder 'soo veel autoriteyt ende credyt niet, als de neghen Raedts-Heeren'. Deze negen raadsheren van de plattelandskwartieren brachten, opnieuw volgens Aitzema, 'lichtelijk' teweege dat de Staten op 28 januari 1623 besloten de raadsbestelling op de oude voet voort te zetten, omdat de nieuwe manier strijdig was zowel met 's Lands Hoocheyt ende old gebruyck' als met de Statenresolutie van 29 augustus 1622.⁷⁵ Men had deze en gene magistraat 'deur vreesse ende hoop van continuatie of discontinuatie wankelmoedich ghemaect', zodat amper verzet werd geboden en de resolutie ook door de volmachten van de Steden werd ondertekend.⁷⁶ Overigens had Aitzema uit betrouwbare bron vernomen dat wanneer de

72 RSG 20 okt. 1622 (nr.4355); geciteerd naar SSO I, 163-166.

73 SSO I, 166a.

74 RSG 1 nov. 1622 (nr. 4411); PNH I, 20 dec. 1622 (nr. 2474).

75 TR, GBF inv.nr. 230 f. 116; SSO I, 212. De steden hadden op verzoek van stadhouder en Hof de nominatie voor de raadsbestelling op Nieuwjaarsdag 1623 moeten opmaken, maar hadden dit enkele weken uitgesteld.

76 CHB V, 282; SSO I, 212.

drie raadsheren van de Steden nu verder verzet zouden hebben geboden, zij zeker door de Staten zouden zijn afgezet, 'want d'Heer Stadhouder was nieu aengekomen, en had weynig te segge'.⁷⁷ Om hun besluit te effectueren besloten de Staten op 18 februari 1623 dat de raadsheren bij de negen steden langs moesten gaan, vergezeld van soldaten. Omdat de stadhouder had geweigerd het besluit van 28 januari 1623 te ondertekenen, werden de raadsheren geauthoriseerd dit alleen te doen, 'zonder daarin de naam van Zijne Genade te gebruiken'.⁷⁸

De stadhouder kon inderdaad weinig meer doen, zo schreef hij aan de Staten-Generaal, dan zich 'neutrael ende onpartijlich' opstellen, tot ergernis van beide partijen.⁷⁹ De Steden kon Ernst Casimir niet steunen en hij wilde dat waarschijnlijk ook niet. Zijn positie in het gewest zou immers niet sterker zijn geworden wanneer de Steden hun zin hadden gekregen. Als rechtgeaard krijgsman zal hij een veel scherper oog gehad hebben voor de militaire belangen die hier indirect op het spel stonden. Door het gekrakeel op de Friese Landdag kwam namelijk de toch al veel te trage geldtoevoer uit het op één na rijkste gewest geheel tot stilstand, en bij de heersende schaarste aan middelen voor de oorlogvoering kon dat in benarde tijden als deze funeste gevolgen hebben voor de Republiek. Ernst Casimir zal dan ook niet de neiging hebben gehad om zonder meer partij te kiezen voor de *underdog* in het conflict, niet alleen omdat de Steden de minderheid vormden, maar ook omdat zij het belangrijkste obstakel vormden bij de invoering van de gemene middelen. Bovendien had Ernst Casimir, samen met zijn 'Hollandse' collega Maurits, ambtshalve zitting in de Raad van State, het belangrijkste uitvoerende orgaan van de Republiek. Als veldmaarschalk stond hij in dienst van en onder eed bij de Staten-Generaal. Zoals we nog zullen zien kreeg hij, zoals vroeger zijn broer Willem Lodewijk, dan ook vaak de opdracht of het verzoek van de Staten-Generaal om de belangen van de Unie in Friesland te behartigen.

Behartiging van deze belangen stond evenwel niet gelijk aan steun voor de plattelandskwartieren in hun geschil met de Steden. Aan de Hollandse raadspensionaris Anthonie Duyck schreef Ernst Casimir dat hij veel ondank bij de Landen heeft geoogst, omdat hij hen niet blindelings volgt en de steden ongehoord veroordeelt. De steden moeten 'blijven buijten de subiectie van de Landen', omdat in de Landen 'eenige weijnige personen zedert ettelicke jaren herwertz de regieringe geheel aen sich getrocken' hebben, en zowel in kerkelijk als politiek opzicht een 'dangereusen cours' beginnen te volgen. Daarin zullen zij nog 'ongedwongener' doorgaan, wan-

⁷⁷ SSO V, 49.

⁷⁸ Afschrift in KHA, AEC inv.nr. 304. De resolutie werd niet geregistreerd als Statenresolutie, TR, GBF inv. nrs. 29 en 230.

⁷⁹ Hij zag verder niet wat 'bij moderatie ende sachte wegen vorders in de zake sal zijn te doen'. Aangezien 'de tegenwoordige magistraets personen zeer zullen doleren, zo zij in de electie comen vergeten te worden' omdat zij de 'gerechtigeden van hare steden hebben voorgestaen', is hij 'niet weinich becommert' en zal hij 'zeer geerne volgen den goeden raedt van U Hoog Mogenden'; Ernst Casimir aan de Staten-Generaal, Leeuwarden 1/11 febr. 1623, KHA, AEC inv.nr. 304 (minuut).

neer zij in de Steden 'luijden van hare humeuren' op het kussen kunnen brengen. Wijlen zijn broer Willem Lodewijk was daarvoor steeds op zijn hoede geweest, omdat hij zich er van bewust was, dat zulke lieden probeerden 'eene besondere regieringe na haren sin te formeren, met uijtsluijtinge van de wettelicke autoriteit van de Generaliteit, die zij al van langerhandt begonnen suspect ende veracht te maken'.⁸⁰

Enerzijds kon de stadhouder het beleid van de Staten-Generaal dus moeilijk weerstreven, anderzijds had hij ook geen reden daartoe omdat zijn belangen als veldmaarschalk grotendeels met die van de Generaliteit samenvielen. Wilde hij de belangen van de Generaliteit dienen, dan zat hij vervolgens klem tussen de met elkaar overhoop liggende plattelandskwartieren en de steden. Als stadhouder werd hij aldus in een onmogelijke spagaat gedwongen tussen de handhaving van zijn politieke autoriteit in 'zijn' gewest en zijn militaire belangen die vooral op het niveau van de Generaliteit lagen. Van hun kant hadden zowel de Steden als de Landen minder redenen op zijn steun te rekenen, dan hem te wantrouwen als loopjongen van de Staten-Generaal.

In welke moeilijke positie Ernst Casimir verkeerde, kan ook worden opgemaakt uit de brieven die hij van juli tot september 1622 wisselde met Rienck of Renicus Atsma, Gedeputeerde voor de Steden.⁸¹ Atsma was als medestander van Willem Lodewijk bij de wetsverzetting van 1617 in Leeuwarden op het kussen gekomen als burgemeester. In 1619 was hij één van de rechters van Oldenbarnevelt geweest, wegens Friesland samen met raadsheer Johan van den Sande. Hij was dus zowel streng calvinistisch als een voorstander van een vrijere magistraatsbestelling, en vanuit die achtergrond rekende hij op voorhand op de steun van Ernst Casimir. Op 22 juli 1622 rapporteerde hij dat de Steden op de Landdag een gunstig besluit hadden genomen ten aanzien van hun quote. De Landen daarentegen, zo klaagde hij, lieten niet op de dienst van het land, vinden disputeren belangrijker en willen de Steden veel te zware lasten opdringen. En dan te bedenken, zo klaagde hij, dat de steden in de andere gewesten 'het merendeel in de regeringe' uitmaken, terwijl zij in Friesland vrijwel niets te vertellen hebben. Juist nu Frederik Hendrik en Ernst Casimir niet in Den Haag aanwezig zijn, hebben de plattelandskwartieren een deputatie derwaarts gestuurd om hun zaak bij de Staten-Generaal te bepleiten, zonder dat de Steden van hun last op de hoogte gebracht zijn.⁸² Volgens Atsma was de opzet het 'onder brengen' van de Steden en het verkleinen van de autoriteit van de stadhouder, die in dat kwartier immers het 'meeste credyt ende respect heeft'. Ten slotte

80 Ernst Casimir aan Anthonie Duyck, Leeuwarden 1/11 febr. 1623, KHA, AEC inv.nr. 304 (minuut). Duyck moest deze brief in de vergadering van de Staten-Generaal inbrengen en aan Frederik Hendrik laten lezen, maar er geen verdere verspreiding aan geven, omdat men 'bij de tegenwoordige groote alteratie van humeuren hier lichtelicken tot mijnen nadeel mochte commen te misbruicken'.

81 Renicus Atsma aan Ernst Casimir, Leeuwarden 22 juli, 1, 13, 18, 23 en 29 aug. en 26 okt. 1622; Renicus Atsma e.a. aan Ernst Casimir, Den Haag 17/27 sept. en 28 sept./8 okt. 1622; Ernst Casimir aan Renicus Atsma, 's-Gravenweert (bij Lobith) 20/30 aug. en 3/13 sept. 1622 (minuten), KHA, AEC inv.nr. 304.

82 Zie noot 68; Saekma was volgens Atsma de 'eerste van deese legatie'.

Afb. 9 Portret van Ernst Casimir van Nassau ten voeten uit door Wybrand de Geest, omstreeks 1630.

kon Atsma het niet laten de ‘scandelicke’ resolutie tegen de kerkorde van Dordrecht te berde te brengen, die twee weken eerder door de Landen was genomen. Terwijl de Steden met de kerkorde akkoord waren gegaan, hadden de Landen de euvele moed gehad te bevelen dat een ieder die zich er voor uitsprak, gestraft moest worden als een verstoorder van de openbare orde. Dit was ‘voerwaer een werck dat so vuyl is dat ick niet weet, dat diergelicken oyt by eenyge oock d’aldervuylste arminiaenen in Hollandt ofte elders opt pampier is gebracht geweest’. Wanneer ook de Steden deze weg zouden inslaan, ‘soo wildet met onse kercke erbarmelick staen’.

Op 1 augustus 1622 wist Atsma te berichten dat men in de Kamer van de Steden

aan het beraadslagen was over een andere manier van magistraatsbestelling, waardoor de stadhouder veel meer gezag zou krijgen dan hij ooit gehad had. Bijna twee weken later schreef hij dat de Steden inderdaad hadden besloten de magistraatsbestelling aan het Hof te onttrekken en op te dragen aan de stadhouder, de Gedeputeerden van de Steden en de raadsheren die vanwege de Steden zitting hadden in het Hof. Atsma kon zich niet indenken dat tegen de argumenten van de Steden ook maar iets kon worden ingebracht. Ernst Casimir werd ootmoedig gesmeekt toch vooral geen bezwaar te maken tegen de resolutie, want de welvaart van de Steden en het stadhouderlijk gezag stonden op het spel. Om de zaak met des te meer autoriteit bij de Staten-Generaal te kunnen bepleiten werd Ernst Casimir verzocht ook de Prins van Oranje in te schakelen. Hoe dan ook leek Atsma te rekenen op een gunstig besluit van de stadhouder, want in een postscriptum verzocht hij hem de Gedeputeerden en de raadsheren van de Steden zo gauw mogelijk van zijn besluit op de hoogte te brengen, zodat deze de noodzakelijke maatregelen konden treffen.

Het antwoord van de stadhouder moet voor Atsma een koud stortbad zijn geweest. Op 20 augustus 1622 schreef Ernst Casimir uit het leger bij 's-Gravenweert (bij Lobith) dat hij de Steden helaas niet de steun kon geven die zij van hem verwachtten. Wanneer hij hun kant koos, zou hij 'in suspitie' vervallen bij de Landen, en dat zou hem de mogelijkheid ontnemen de zaak van de Steden bij de Staten-Generaal te bepleiten. Het pleit moest immers hoe dan ook worden beslecht door de Staten-Generaal, en die hadden reeds besloten na de Landen ook de Steden te horen. Hij was dan ook reeds in gesprek met Gedeputeerden ter Staten-Generaal van andere gewesten om de zaak van de Steden te bevorderen.⁸³

Atsma reageerde per kerende post. Hij stak zijn teleurstelling niet onder stoelen en banken en bepleitte nogmaals, uit 'innerlijke bekommernisse des herten ja droefnisse mijns gemoeds', dat de stadhouder alsnog zou instemmen met de nieuwe voet van magistraatsbestelling. In parafrase komt zijn smeekbede op het volgende neer.

Het is Gods werk, dat de zaak zover is gebracht buiten U om en in Uw afwezigheid. De gelegenheid moet nu worden aangegrepen, want zo'n kans komt er misschien nooit weer. U kunt in deze kwestie helemaal niet neutraliseren, want U weet en zal er ook nog wel achter komen, wat U van de meerderheid van de Landen te verwachten hebt. U ziet immers hoe het in kerkelijke zaken gaat, van welke personen men zich bedient en welke resoluties de een na de ander genomen worden. Wanneer we niet doorzetten, delven de Steden het

83 KHA, AEC inv.nr. 304. In de brief, die Ernst Casimir op 4/14 okt. uit Roosendaal aan de volmachten van de gezamenlijke steden schreef, wond hij er helemaal geen doekjes meer om: 'Wy werden geloofflic berichtet, hoe dat, als den vyant in september lestleden den inval in de provintie van Vrieslant mejnde te doen, sommige oproerige papisten, vijanden vant landt sich heen ende weder in den Steden met veele vermetene ende voor den staet vant lant onverdraechlicke proposten zouden hebben laten horen, ende oock noch zedert onder den handt door allerhande quaetwillige gesintheden van menschen daerheen brachten en arbeiden om die magistraten in verachtinge te brengen ... Wij hebben de heeren van den Hove provincial versocht hare vermaninge hierover bij de onse te willen voegen'; KHA, AEC inv.nr. 304.

onderspit en dan zal uw gezag teloor gaan. De Landen zullen de trouwste patriotten, Uw beste vrienden en dienaren, uit de regering stoten en alles naar hun hand zetten. U kunt er zeker van zijn, dat zodra in de Steden bekend wordt dat U maar het geringste bezwaar maakt, de kwaadwilligen zoveel moed zullen scheppen en de flauwhartigen zo moedeloos zullen worden, dat velen spijt zullen krijgen zich er ooit mee te hebben ingelaten. In het geschil tussen Landen en Steden denk ik niet dat U zonder verlies van reputatie kunt bemiddelen, want U bent al verdacht bij de Landen, en wat U ook doet, U zult ondank oogsten bij één en mogelijk bij beide partijen. U kunt door duidelijk partij te kiezen veel meer betekenen en minder achterdocht opwekken. Ik en alle oprechte patriotten in de Steden smeken U ootmoediglijk om al Uw reserves te laten varen en het aanbod van de Steden aan te nemen. Daarvan hangt namelijk niet alleen de welvaart van de Steden af, maar ook uw gezag en zelfs de welstand van Gods kerk en de Religie in deze provincie. Ik zou nog meer te berde kunnen brengen, maar durf deze niet aan mijn pen toe te vertrouwen. U gelieve deze en eerdere brieven na lezing te vernietigen.⁸⁴

Enkele dagen later schrijft Atsma dat het antwoord van de stadhouder inderdaad verslagenheid bij de Steden heeft veroorzaakt. Desalniettemin zullen zij heftig protesteren tegen de resolutie, die de Landen tegen de nieuwe magistraatsbestelling aan het opstellen zijn. De kwestie gaat immers alleen de Steden aan. Wellicht zal men tevens overgaan tot het 'oproijen' van de gemeenten, het gewone volk in de steden. Atsma rekent niet alleen op de onverzettelijkheid van zijn achterban, maar ook onverminderd op de steun van de stadhouder, 'gelijk ik volkomentlijk vertrouwe', omdat zowel de 'gemene zaak' als diens autoriteit en reputatie er van afhangt. 'U Genade instructie kan U Genade in deze zaak niet beletten de Steden te steunen', zo gaat hij monter voort, want deze is verleend door de Landen en Steden, en maakt van de magistraatsbestelling geen melding. Deze instructie refereert aan die van het Hof, voor zover die betrekking heeft op de taken van de stadhouder, maar de ma-

84 'T is Godts werck, dat d'saecke daer toe is gebracht buijten U Gen. ende in der selver absentie, daar nae men so lange gewacht heeft ende daer toe d'Steeden nu so groote orsaecke is gegeven. D'occasie verloren zijnde sal verlicht nimmer sich wederom coomen te presentereen, U Gen. can in dyt stuck gans niet neutraliseeren, U Gen. weet ende sal voortaan leeren, wat hij van 't merendeel in de Landen te verwachten heeft, U Gen. siet hoe dat men in kerckelicke saecken gaet, wat personen men aldaer gebruickt, wat resolutien men d'eene voor d'ander nae wtbrengt, so deese saecke niet voort gaet so sijn d'Steeden meede onder gebracht, ende volgens UG autoriteit sal zijn verlooren, men sal de getrouste patrioten, U Gen. beste vrunden ende dienaeren wt d'Regieringe werpen, ende also alles nae sijn appetijt stellen. U Gen. mach voorsecker geloven so dyt geruchte onder d'Steeden compt dat U Gen. d'minste swarich. maecken, d'quaetwillige sullen hier door so versterckt ende flauhartige verflaut ende verslaegen worden datmen wunschen sal de saecke noijt begonnen te hebben, iae men sal verfoijen die hier toe raedt ofte daedt gegeven sullen hebben. Wat 't different tuschen Landen ende Steeden belangt, ick meene niet, dat U Gen. hem met reputatie in deese saecke sal cunnen laeten gebruicken, want d'Landen U Gen. reeds suspecteeren, ende U Gen. salt noijt so maecken, ofte d'selve sal ondanc van d'eene ofte mogelicken van beijde partijen coomen te behaelen, U Gen. can door andere meer dienst doen ende buijten bedencken blijven. Ick bidde U Gen. oetmoedelicken gelijk met mij bidden wt gronde haers herten alle oprechte patrioten inde Steeden, dat U Gen. postponerende alle reedenen van beswaerenisse, gelieve dooch deese presentatie vande Steeden gedaen, aen te neemen, want niet alleene daer van dependeert, 't welvaeren vande Steeden, maer U Gen. autoriteit iae d'welstandt vande kercke Godes ende Religie in deese Provincie. Ick solde veel reedenen cunnen gebruicken, dan derff d'selve de penne niet vertrouwen. U Gen. gelieve deese ende mijn voorgaende geleezen sijnde te vernietigen'; Atsma aan Ernst Casimir, Leeuwarden 23 aug. 1622, zie noot 81.

gistraatsbestelling is slechts 'bij provisie en tot revocatie' aan het Hof gegeven.

Atsma hield de moed er dus in, maar de volgende brief van Ernst Casimir, nog steeds te velde, maakte dat er niet gemakkelijker op. Met 'ijver en hitte', zo constateerde de stadhouder, beginnen het Hof en de Landen zich te kanten tegen het voornemen van de Steden, ondanks zijn eerdere verklaring (die hij ook aan het Hof en de plattelandskwartieren had laten toekomen) dat hij de Steden niet die steun kon geven die zij van hem verwachtten. Desondanks was er geen enkele reden aan zijn 'goede genegenthey' voor de Steden te twifelen. Die hoopte hij 'ter rechter tyt genoeg [te] zullen doen blijcken, daert can ende mach voordeel doen'. Atsma en de andere 'goede vertrouwde' in de negen steden mochten zich hiervan verzekerd weten. Op dat moment stonden ze echter met lege handen.

Ernst Casimir kreeg niet alleen ongevraagde adviezen van de zijde van de Steden, maar legde zijn oor tevens te luisteren bij de tegenpartij.⁸⁵ Hij vroeg advies aan Johan van den Sande, sinds 1604 raadsheer in het Hof voor Zevenwouden. Hoewel Van den Sande evenals Atsma een onverdacht calvinist was – kennelijk liep de scheidslijn dus niet langs religieuze voorkeuren⁸⁶ – kwam deze tot een geheel ande-

85 Ernst Casimir won tevens informatie in bij Ubbo Emmius, o.m. over de magistraatskeuze van Sneek uit 1456; Nicolaus Mulerius aan Ernst Casimir, Groningen 27 dec. 1622 en aan Dirck Dibbets, 3 jan. 1623, KHA, AEC inv. nr. 304.

86 Dat wil niet zeggen dat op stedelijk niveau religieuze voorkeuren geen rol speelden, zoals in de jaren 1610-1616 in Leeuwarden. Daar hadden toen de strenge calvinisten het pleit gewonnen dankzij interventie van stadhouder Willem Lodewijk, zie Spanninga en Mensonides, 'De saeck van Leeuwarden'. Ook in een stad als Bolsward streefden Ernst Casimir en (in elk geval sommige van) de raadsheren in het Hof er naar contramonstranten in zowel gezworen gemeente als magistraat te krijgen. In jan. 1622 schreef de Bolswarder oud-burgemeester Focko Reijnsen (burgemeester van 1609-1613) aan Ernst Casimir dat in 1614 burgemeester Tijmen Fransz. (Eysma, opnieuw burgemeester in 1622) tegen de tijd van de magistraatsverkiezing aan hem verzocht had 'om gheen personen in de nominatie ofte overschrijvinge te brengen, die lieffhebbers ofte rechte gereformeerde waren'. Gevraagd naar de reden daarvan, had Tijmen gezegd dat de 'voornaemste wilden niet dat die Geneeffse Geusen in Regieringe zouden comen, als trachtende wijlen Sijne Genade (hoochlofflicker gedachtenis) door haer te regeren'. Dat 'heeft geduirt drie jaren daerna (ende duijrt noch) als de suppliant opt Raethuijs sate, dat door sodane maniere van doen, die van de ware Religie (die men verachtelic Geneeffse Geusen noemden) vuijt de Raedt ende gesworen gemeente gekeert zijn'. Het jaar daarvoor, toen Focko uit de magistraat en gezworen gemeente raakte, had raadsheer Saeckma uit naam van Willem Lodewijk en de andere heren van het Hof 'aengedient' om betere en meer gekwalificeerde personen in de overschrijving te brengen dan tot dusverre gedaan was. Burgemeester Tjaard Lieuwes had Focko een lijstje laten zien van tien bekwame personen, maar de volgende dag 'veranderende ende spottende, seijden 't is Sijn Genade ende die Geneeffse Geusen om die Regieringe te doen, maer nu regieren wij met d'gemeene man. Dese zijn geweest Rombert Thomae, Tijmen Frans, Tijaert Lijeuwes ende Heerke Heerkes'. De drie eerstgenoemden waren in 1622 burgemeester; KHA, AEC inv.nr. 304 (Focko Reijnsen aan Ernst Casimir, 5 jan. 1622). Vgl. de ongedateerde lijst (waarschijnlijk uit jan. 1622) met gegevens betreffende de afgaande en nieuw aantredende gezworenen die de Bolswarder predikanten Joannis Biltius en Sixtus Hommius aan Ernst Casimir lieten toekomen; KHA, AEC inv.nr. 304. Ook in Harlingen zouden volgens de 'Redenen ende oorzaken' (zie noot 61) de voorstanders van de nieuwe magistraatsbestelling voornamelijk bestaan uit 'personen van quade naem ende geruchte, openbare spotters ofte vyanden van de Religie, Arminianen, Libertijnen ende andere quade gesinde'. Volgens de 'Redenen ende consideratien' (zie noot 61) hadden de volmachten van de Steden gehandeld 'met rugsprake ende speciale last' van hun magistraten en gezworen gemeenten, maar zonder overleg te plegen met de 'brede gemeente', omdat die 'niet geedicht' was en mede bestond uit 'papisten, minnisten, arminianen, libertinen ende andere quade gesinde van d'tegenwoordighe staat'.

re conclusie dan Atsma. Op 30 augustus 1622 schreef Van den Sande de stadhouder dat het besluit van de Steden 'periculoes' was, zoals alle veranderingen in de regering, maar bovenal onwettig.⁸⁷ In zijn ogen is de soevereiniteit van het gewest in het geding, want een ingrijpende verandering als deze kan alleen door de gezamenlijke Statenvergadering gesanctioneerd worden. Bovendien is hier sprake van aantasting van het gezag van het Hof. Dat gezag is niet alleen onontbeerlijk voor het handhaven van de civiele en criminele rechtspraak, maar ook voor het in toom houden van factiestrijd. Door haar autoriteit kan het Hof immers 'ten tide van factien alles beter en in gewichte houden, ten einde sodanige factien aen d'eene ofte andere zijde tot ondienste des landts niet te seer uitslaen, gelijk sulcx bij erfaeringe van vorige tiden bespeurt is'. Ook kan volgens Van den Sande de nieuwe magistraatsbestelling niet zonder grote problemen en commotie ingevoerd worden. Het besluit daartoe is in meerdere steden namelijk genomen door onderkruipen en mede daarom heerst onder de magistraten en gezworen gemeenten en in toenemende mate onder de brede gemeenten een sterke geest van verzet. Deze oppositie wordt nog aanmerkelijk 'gestijft ende geanimeert' door de omstandigheid dat zowel de drie 'meest contribuerende' kwartieren als het Hof en Gedeputeerde Staten zich faliekant tegen deze nieuwigheden hebben gekant. Wanneer de voorstanders van deze nieuwigheden alsnog doorzetten, zullen grote partijschappen en beroerten ontstaan; in Har-

87 Van den Sande aan Ernst Casimir, Leeuwarden 30 aug. 1622; KHA, AEC inv.nr. 304. In het 'Cort bericht, in wat manieren die niuwe voet van raedtsbestellinge bij eenige volmachten der Steden beraempt is, daer van breder bij d'informatie zal geblickt' (in de marge: 'Sijne Gen. toegestelt worden den 6/16 dec. 1622 door den raadsheer Van den Sande') had hij drie oorzaken aangegeven, waardoor de volmachten van de Steden de nieuwe raadsbestelling hadden aangenomen: omdat enkele volmachten van de plattelandskwartieren (onder wie grietman Douwe van Epema van Hemelum Oldeferd) hadden gezegd dat zij de 'voornaemsten drivers van den Steden wilden gedencken, haer die vlogels ofte nagelen korten ende diergelicke', omdat twee raadsheren namens Oostergo en Westergo waren afgevaardigd naar Den Haag (zie noot 68) en omdat de Gedeputeerden van de Steden geen stem hadden in de grietmansverkiezing. Vervolgens gaf Van den Sande een overzicht van de gang van zaken in de negen steden, nadat de op de Landdag aanwezige volmachten van de negen steden naar huis waren gegaan om hun 'respective principalen te rapporteren ende speciale procuratie daer toe te becomen'. In Dokkum had de volmacht uit de magistraat niets verteld aan zijn collega van de gezworen gemeente. De 'sestienen' wisten dus van niets, hoewel het gebruikelijk was, dat zij in belangrijke kwesties geraadpleegd werden. Zij hadden, toen ze ervan vernamen, hun beklag gedaan bij het Hof. In Harlingen was er een nipte meerderheid voor de nieuwe magistraatsbestelling, maar onder de twee schippersgilden en veel voorname burgers was verzet. In Sneek was de nieuwe voet unaniem door magistraat en gezworen gemeente aangenomen, maar enkele gezworenen klaagden achteraf dat er geen tijd voor beraad was geweest. Verleid door 'valsche persuasien' dat de andere steden eendrachtig vóór waren, hadden de magistraten van IJlst unaniem ingestemd, maar waren daarop teruggekomen en hadden zich schriftelijk weer aan het Hof onderworpen. In Sloten was de magistraat eveneens akkoord gegaan, maar daar was nagelaten om twee burgers uit ieder kwartier van de stad – er was geen gezworen gemeente – te raadplegen, waardoor het besluit niet rechtsgeldig was. In Stavoren was het door de magistraat 'plat afgeslagen' en ook niet voorgelegd aan de gezworen gemeente. De Hindeloper magistraten waren 'absent ende ter zee buiten landts' geweest, waardoor men zich daar nog aan de oude voet hield. In Workum had zowel de magistraat als de gezworen gemeente bij meerderheid de nieuwe voet verworpen. In Bolsward zou de nieuwe voet bij magistraat en gezworen gemeente eenparig zijn aangenomen, al hadden burgemeester Tijmen of Timon Fransz. Eysma, enkele gezworenen en andere burgers zich daartegen naderhand gekeerd. Volgens Van den Sande bleven vier van de negen steden dus bij de oude voet en was in twee steden het besluit de nieuwe voet aan te nemen ongeldig; KHA, AEC inv.nr. 304 en KHA, AHC inv.nr. 121.

lingen, Bolsward, Dokkum en Stavoren beginnen ze al de kop op te steken. Deze zullen moeilijk te stillen zijn omdat de zittende magistraten geen steun zullen krijgen van de beide genoemde colleges.

Op de vraag van Ernst Casimir wat hij in deze moeilijke situatie nu het beste kon doen, had Van den Sande dan ook een pasklaar antwoord. De Staten hebben, zo schreef hij, naar 'het naturel van alle vrije Republiken', zeer geijverd voor hun vrijheid. Zij zullen dan ook nooit toestaan dat buiten hen om nieuwigheden worden ingevoerd waarin de stadhouder de hand heeft. Dat zal worden opgevat als een vergroting van de autoriteit van de stadhouder en een vermindering van eigen gezag en vrijheid. Wanneer de stadhouder nu op het punt van de magistraatsbestelling, dat de soevereiniteit van het land raakt, in zee gaat met 'particuliere personen', kan hij op de vingers van één hand natellen welk effect dat zal hebben op de Staten, of in elk geval op de drie belangrijkste kwartieren en op de twee genoemde colleges. Zonder hun toestemming kan hij zonder verlies van eer en reputatie niets uitrichten. Daarom moet hij bij voorkeur optreden als een 'onpartidig middelaer' en er naar streven alle nieuwigheden af te schaffen en de Steden met het Hof te verzoenen. Alleen dan zal hij door de 'voornaamsten des lands' geprezen en geëerd worden. Achteraf zullen ook de burgers van de Steden de stadhouder gelijk moeten geven, omdat zal blijken dat de nieuwe magistraatsbestelling geen stand kan houden vanwege de 'verscheidenheit van humoeren' onder de voorstanders. Zij zijn 'op malcanderen met ialousien gequelt' en bedenken steeds wat nieuws om aan die zucht tegemoet te komen, waardoor de Steden van het ene naar het andere ongemak hobbelen.⁸⁸

Nadat de Steden het pleit tot verandering van de magistraatsbestelling verloren hadden, leken in Friesland de gemoederen enigszins tot bedaren te zijn gekomen. Maar de volmachten van de Steden konden nu nog moeilijker dan voorheen met de plattelandsvolmachten door één deur, en een oplossing in de kwestie van de lastenverdeling was verder weg dan ooit. De Staten-Generaal moesten de jaren daarop dan ook vrijwel machteloos toekijken hoe de verbittering in Friesland toenam, de geldstroom uit dit rijke gewest steeds meer opdroogde en de Friese achterstanden almaar groter werden. Keer op keer zonden zij brieven met ernstige vermaningen aan het adres van de Staten van Friesland, die vaak niet of uiterst traag werden beantwoord en steeds gepaard gingen met toezeggingen die later toch niet werden nagekomen. Ernst Casimir werd meer dan eens verzocht Friesland op zijn plichten te wijzen, maar hoezeer hij mondeling of schriftelijk ook aan de Staten-Generaal ver-

⁸⁸ Ernst Casimir antwoordde pas op 3 okt. 1622. Hij bedankte Van den Sande hartelijk voor de 'goeden ende welgemeynden raet ende voorslach, dien wy voor zo veel mogelic gerne zullen volgen'. Van den Sande diende er op te letten 'vuijt wat kokers veele pijlen tegenwoordelic commen, zijnde ons niet weinich suspect, dat aen zijde der Landen sich hiermede niet meestendeels, maer genoech alleenlich bemoeijen, luijden op derwelcker religie ende affectie tottet gemene beste, beide wij ende U.E. hierbevoor hebben gehadt een groot achterdencken'. Ernst Casimir hoopte spoedig 'weder in de provintie te commen om alles te helpen in goeden state brengen'; KHA, AEC inv.nr. 304 (Ernst Casimir aan Johan van den Sande, Roosendaal 3/13 okt. 1622).

klaarde zijn uiterste best te zullen doen in het belang van de Republiek als geheel, zijn bemoeienis legde weinig gewicht in de schaal. De raadpensionaris van de Staten van Holland liet de Staten-Generaal weten bang te zijn dat de situatie in Friesland zou escaleren, waardoor de bijdrage van dit gewest in de defensie helemaal weg zou vallen.⁸⁹

Begin 1623 arriveerden de Haagse heren Goch en Broeckhoven in de Friese hoofdstad. Zij waren echter niet in staat de verbitterde partijen te verzoenen, laat staan de Friezen te bewegen aan hun financiële verplichtingen te voldoen.⁹⁰ De minderheid op de Landdag werd opgewekt om zich aan de meerderheid te conformeren of het geschil volgens de Unie van Utrecht te 'submitteren' (onderwerpen) aan de Staten-Generaal.⁹¹ Oostergo en Westergo voelden wel voor een dergelijke submittie, maar de twee andere kwartieren verzetten zich. Een voorstel om ten minste een nieuwe belasting op onroerende goederen in te voeren maakte dan ook geen kans. Om toch iets van het benodigde geld op het kleed te krijgen werd geprobeerd de Staten van Holland voor 300.000 gulden krediet te laten verlenen aan Friesland, doch tevergeefs. Friesland moest in het eigen gewest maar een lening uitschrijven, zo werd de Friese Staten bericht.

In mei 1623 verschenen Maurits en de overige leden van de Raad van State in de vergadering van Hunne Hoogmogenden (Friesland was niet vertegenwoordigd), met de alarmerende mededeling dat de achterstanden zo hoog waren opgelopen dat er nu echt betaald moest worden, wilde het land niet in 'uuyterste ruïne' vervallen. Kwam er geen betaling, dan zou tot executie moeten worden overgegaan. Opnieuw vertrok in juni 1623 een deputatie uit de Staten-Generaal en de Raad van State naar Leeuwarden. Zij kwam met het bericht dat Friesland enkele tonnen zou overmaken. Ook was een commissie ingesteld om een heffing van een dubbele vijfhonderdste penning op de onroerende goederen te beramen.⁹² Pas in januari 1624 diende Friesland het consent voor 1622 in, maar met de laatst opgestelde staat van oorlog ging het niet akkoord; er moest volgens de Friezen herziening plaatsvinden, zodat het ene gewest niet meer betaalde dan het andere. Inmiddels was de Friese achterstand over de jaren 1615-1623 opgelopen tot bijna 1.200.000 gulden.⁹³ De Staten-Generaal, geadviseerd door Maurits, toonden zich voorstander van ingrijpen op basis van de submitties van Oostergo en Westergo. Op de Friese Landdag,

89 RSG 5 en 17 nov., 8, 20 en 24 dec. 1622 (nrs. 4437, 4521, 4629, 4693 en 4734); 7, 9, 12 en 16 jan. 1623 (nrs. 57, 59, 80 en 103).

90 Afschriften van brieven van Goch en Broeckhoven aan de Staten-Generaal, 1/11 en 27 jan./6 febr. 1623 en van de Staten-Generaal aan hun gedeputeerden 3/13 febr. in KHA, AEC inv.nr. 304.

91 In de Unie van Utrecht komt evenwel geen enkele bepaling voor betreffende beslechting van geschillen binnen de gewesten door de Staten-Generaal, wel betreffende onenigheden tussen gewesten door de stadhouders; Groenveld en Leeuwenberg, 'Die originale unie'.

92 CHB V, 266, 273, 278, 280 en 286.

93 Ter vergelijking: die van Holland bedroeg 3.400.000 gulden, in verhouding tot de quoten van beide gewesten aanmerkelijk minder.

die in mei 1624 bijeenkwam, was eenheid echter ver te zoeken. Westergo, het kwartier dat het meest in de floreenbelasting bijdroeg, ging zich nu opwerpen als de kampioen van de generaliteitsbelangen door de geschillen betreffende de consenten ter beslissing op te dragen aan de Staten-Generaal. Daartoe moesten, zo schreven de volmachten van dit kwartier in juli 1624 naar Den Haag, de vier leden van de Staten van Friesland gedeputeerden naar Den Haag sturen. Als één of meer kwartieren dit weigerden, moesten, zelfs al was maar één lid bereid tot submittie, de Staten-Generaal de zaak definitief afhandelen. Dit voorstel werd overgenomen en de Staten van Friesland werden opgeroepen om gedeputeerden naar Den Haag af te vaardigen. Intussen waren op 31 oktober 1624 alle consenten voor dat jaar bij de Staten-Generaal ingediend, behalve die van Friesland. Begin januari 1625 kwamen de Staten van Friesland eindelijk met hun consent voor het jaar 1624. Dat zat zo vol voorbehoud en in de praktijk onwerkbaar voorwaarden, dat het consent in werkelijkheid neerkwam op een weigering om te betalen.⁹⁴

Op 16 januari 1625 arriveerden in Den Haag Douwe van Hottinga en Harent Hendrixsz. Fogel, volmachten van Westergo. Ze verontschuldigten zich voor hun late komst, hoewel de andere kwartieren van de Friese Landdag nog niets van zich hadden laten horen. Westergo wenste dat de Staten-Generaal de impasse zouden doorbreken door eigenmachtig in de kwestie op te treden. Ze hadden ook een voorstel meegenomen op welke wijze dat zou moeten gebeuren. De floreenbelasting moest (uiteraard) niet worden verhoogd en de gemene middelen moesten worden ingevoerd zonder dat de steden een derde van de opbrengst genoten. De Staten-Generaal namen op 13 maart 1625 dit advies over. Hun resolutie behelsde een lange lijst van nieuwe accijnzen op onder meer wijnen, brandewijnen, bieren, azijn, gemaal, rogge, beestiaal (slachtvee), hoornbeesten, bezaaide landen, zout en zeep. Die resolutie werd aan de Friese Staten toegezonden met een begeleidende brief, waarin ten overvloede werd uitgelegd dat de Staten-Generaal na 'veele besendingen, menichte van vermaningen ende verscheijdene andere inductionen' nu eindelijk besloten hadden de gemene middelen voor Frieslands eigen bestwil in te voeren, in de hoop dat de Friezen geen verdere zwarigheden zouden maken en in de overtuiging dat het de 'seeckerste, bequaemste ende drachelijckste' manier was om de geschillen te beëindigen.⁹⁵

Alle nadere aandrang ten spijt werd dit generaliteitsbesluit door Oostergo, Zeevrouwen en de Steden steeds in de wind geslagen, ondanks de concessies die volgens Westergo waren gedaan om ruimte voor onderhandelingen te scheppen; de

94 RSG 17 en 30 jan., 1, 2, 14, 16, 21 en 28 febr., 4, 11, 25, 30 en 31 maart, 6, 4, 10 en 14 april, 1, 9, 15 en 19 mei, 1, 2, 13, 23 en 28 juni, 6, 8 en 12 juli, 12 sept. 1623 (nrs. 108, 200, 218, 224, 295, 320, 343, 389, 424, 480, 565, 592, 602, 646, 674, 712, 846, 902, 964, 1001, 1078, 1094, 1170, 1265, 1306, 1378, 1398, 1419, 1835); 6, 8 en 30 jan., 3, 4, 7, 10 en 20 mei, 24 en 27 juni (nrs. 2506, 2514, 2617, 3203, 3204, 3217, 3246, 3315, 3505, 3528); 8 en 23 juli, 24 sept. 1624 (nrs. 74, 186, 591), 6 aug., 19, 29 en 31 okt., 1 nov. 1624 (nrs. 281, 750, 805, 820, 836), 26 nov. 1624 en 4 jan. 1625 (nrs. 980 en 1228).

95 HCL, SIL nrs. 328a en 328b.

twist ‘flakkerde nu bijna tot de daken uit’.⁹⁶ Een bijkomend probleem was dat de Landdagen vaak zo lang duurden dat ze verliepen en veel volmachten bij de volgende Landdag pas na verloop van tijd kwamen opdagen, waardoor het nog moeilijker werd beslissingen te nemen. In de beschrijvingsbrief van Gedeputeerde Staten voor de Landdag, die op 11 april 1625 zou beginnen, werd gewaarschuwd dat de stemmen van absente of onvoldoende gemachtigde volmachten voor bijvallend zouden worden gerekend.⁹⁷ Voor de volgende Landdag, die op 27 juni van dat jaar zou beginnen, moesten Gedeputeerde Staten er op toezien dat de volmachten ’s avonds tevoren in de herberg, en de volgende dag voor noon, in eigen persoon op het Landschapshuis verschenen. Overtreders moesten worden beboet met zes carolusgulden voor elke dag dat ze verstek lieten gaan. Beide besluiten bleven echter een dode letter.⁹⁸

In september 1625 waren Hottinga en Fogel opnieuw in Den Haag om namens Westergo aan te dringen op maatregelen tegen de Steden, die naar hun zeggen de lichtste lasten droegen en alles wilden overheersen. Tot hun ergernis hadden de andere leden van de Landdag besloten om een heffing van 400.000 gulden op de floreen te leggen.⁹⁹ Maar alle middelen tot ‘persuasie’ die de Staten-Generaal ter beschikking stonden, waren nu uitgeput. De achterstand van Friesland in de betalingen aan de Generaliteit namen door het geruzie hand over hand toe, de consenten werden niet opgebracht en brieven van de Staten-Generaal werden niet beantwoord. Daarom besloten dezen met advies van de Raad van State op 28 oktober 1625 n.s. hun resolutie van 13 maart 1625 door te voeren. De gemene middelen moesten uiterlijk op 16 november 1625 worden ingevoerd, anders zou het uiterste middel van executie worden toegepast. In het secrete resolutieboek werd aangetekend dat dit zou gebeuren door middel van ‘arrest van personen en goederen’ en verder zoals na overleg met Frederik Hendrik nodig zou blijken. Deze was zijn in april 1625 overleden broer Maurits – die in het laatste jaar van zijn leven al zo ziek was geweest dat er weinig daadkracht van hem was uitgegaan¹⁰⁰ – opgevolgd als stadhouder van Holland, Zeeland, Utrecht, Overijssel en Gelderland¹⁰¹ én was

⁹⁶ Arend, *Algemeene geschiedenis* III-4, 159.

⁹⁷ HCL, SIL 328c.

⁹⁸ CHB V, 296. In de beschrijvingsbrief van Gedeputeerde Staten voor de Landdag werd vanouds bepaald dat de volmachten deze binnen zes weken moesten beëindigen, met als sanctie dat over de dagen dat er langer werd vergaderd geen vacatiegeld zou worden betaald. Maar door de ‘menichvuldige grote swaricheeden op den Landsdach voorvallende’ duurde deze vaak veel langer, en dan werd op grond van deze bepaling door de ingezetenen van de grietenijen op ‘de Reeckendagen van ’s deels kosten ende andersins’ (de deels- of grietenijkosten werden betaald uit een omslag van enkele stuivers over de florenen) de volmachten volledige betaling van de vacatiegelden geweigerd. Daarom werd op 22 okt. 1624 door de Staten bepaald dat de zinsnede betreffende de termijn van zes weken uit de beschrijvingsbrief moest worden geschrapt, *Ibidem*, 290; vgl. Guibal, *Democratie*, 14, 21.

⁹⁹ RSG 16 en 31 jan., 20 febr., 11, 13 en 28 maart, 23 en 27 april, 9 en 31 juli, 31 aug., 3, 22 en 23 sept., 18 en 25 okt. 1625 (nrs. 1287, 1396, 1529, 1651, 1661, 1778, 1974, 2007, 2582, 2763, 3008, 3030a, 3178, 3183, 3359, 3366, 3438).

¹⁰⁰ Van Deursen, *Maurits*, 282-288; Groenveld, ‘De man’, 33.

¹⁰¹ Stad en Lande en Drenthe, waar Maurits na de dood van Willem Lodewijk stadhouder was geworden, ko-

door de Staten-Generaal benoemd tot kapitein-generaal van de Unie. De Friese stadhouder Ernst Casimir, als kapitein-generaal van zijn gewest ondergeschikt aan de kapitein-generaal van de Unie en als veldmaarschalk aan de Staten-Generaal, werd gevraagd bij de uitvoering van deze beslissing behulpzaam te zijn, wat door hem op 8 november 1625 schriftelijk werd toegezegd.¹⁰²

Het zou echter nog heel wat voeten in de aarde hebben voordat tot implementatie van het besluit kon worden overgegaan. Westergo ging ermee akkoord, maar de andere kwartieren nog steeds niet, de vastberaden toon die in Den Haag werd aangeslagen ten spijt. Omdat Friesland als soeverein gewest niet gedwongen kon worden, werd in arren moede door de Staten-Generaal aan zowel de Staten als de afzonderlijke steden toch nog een schriftelijke aanmaning gestuurd.¹⁰³ Toen ook hier geen reactie op kwam, bleef de Staten-Generaal niets anders over dan tot een bezending te besluiten. Na lang uitstel vertrokken drie leden van de Raad van State naar Leeuwarden. De overredingskracht van de heren Randwijck, Broeckhoven en Van Lingen schoot echter te kort: de drie kwartieren bleven halsstarrig weigeren de gemene middelen in te voeren en vervolgens te verpachten op de manier zoals door de Generaliteit werd voorgesteld. Nadat de heren in Den Haag rapport hadden uitgebracht van hun vergeefse reis, schreven de Staten-Generaal voor de zoveelste keer een ernstige brief aan de Staten van Friesland: zij moesten de verpachting nu direct zelf ter hand nemen, of zich vóór 11 april 1626 eensgezind onderwerpen aan de uitspraak van Hunne Hoogmogenden. Zo niet, dan zou het geld bij executie worden ingevorderd. Vlak voor het verstrijken van het ultimatum schreef Ernst Casimir nog dat het wellicht verstandig zou zijn om enigszins tegemoet te komen aan de bezwaren van de Steden tegen de 'corpergelden'. Hij kreeg als antwoord dat verder uitstel onmogelijk was.

Hoe dringend de kwestie ook was, de Staten van Friesland lieten de brieven van de Staten-Generaal simpelweg onbeantwoord. In de Staten-Generaal verschenen al geruime tijd geen vertegenwoordigers van Friesland meer. Zoals in het verleden al vaker was gebeurd, leek het wel of Friesland geen deel meer uitmaakte van de Unie. Noodgedwongen besloten de Staten-Generaal daarom tot een nieuwe bezending naar Friesland, maar nu met de machtiging om zo nodig de verpachting bij executie te laten plaatsvinden met behulp van stadhouder Ernst Casimir. De heren van de bezending zouden patenten (bevelschriften) meekrijgen om de kapiteins van de compagnieën ruiters die in de buurt gelegerd waren bevel te kunnen geven gewapenderhand in te grijpen. Bovendien kregen de Admiraliteiten van Amsterdam, het Noorderkwartier en Dokkum de opdracht een viertal oorlogsschepen uit te rusten om zo nodig personen aan te houden en schepen en goederen van de weerspannige kwartieren in beslag te nemen. De gemoederen waren nu zo verhit dat gemakkelijk

zen Ernst Casimir nu als opvolger van Maurits.

102 RSG 28 okt., 8, 18 en 20 nov. 1625 (nrs. 3459a, 3459b, 3546, 3839, 3859).

103 RSG 29 dec. 1625 (nr. 3909).

een burgeroorlog zou kunnen uitbreken. De Workumer regent Frederick van Inthiema, die op 20 april 1626 plotseling in Den Haag als gedeputeerde van Friesland ter Staten-Generaal opdook, verkondigde namelijk dat de steden een onderling verbond hadden gesloten om zich met hand en tand tegen de executie te verzetten; even later werd vernomen dat Zevenwouden zich hierbij had aangesloten. Inderdaad hadden de Steden op 5 april van dat jaar verklaard dat de plattelandskwartieren, ‘op den name van Westergoo’, de invoering van de gemene middelen op slinkse en bedrieglijke wijze hadden bevorderd, en dat zij door de stadsbesturen van hun steden gelast waren om dit met alle mogelijke middelen te voorkomen. Zij waren er namelijk van overtuigd dat de steden door de invoering van de gemene middelen ‘van trafique ende commercie souden werden ontbloot, de huijsen gheruineert, ende eindelijk tot nesten en steenhopen geredigeert’, en dat terwijl alleen de steden in staat waren om de vijand te weerstaan. Daarom verzochten zij dat uit het besluit in elk geval de corporgelden ‘ende dardendeelen’ weggelaten zou worden, ‘waerdoor het eene Lidt deser Provincie boven het ander niet en werde beswaert’.¹⁰⁴

De Staten-Generaal bleven desondanks vastbesloten om Friesland in het gareel te brengen, zo niet goedschiks, dan maar kwaadschiks. Zodoende keerden Randwijck, Broeckhoven en Van Lingen terug naar Leeuwarden, voorzien van verder strekkende bevoegdheden dan bij hun eerdere reis. Bovendien kregen ze op de valreep – mede op voorspraak van de Friese stadhouder – nog de speelruimte om de Steden, die verreweg het grootste obstakel vormden, gunstig te stemmen door de lasten voor een deel op te leggen aan de huizen op het platteland, die geen schot betaalden of nering deden. Er was dus goede hoop dat de bezending ditmaal zou lukken. Maar al op 14 april 1626 verklaarden de Steden dat zij op de oude manier met de belastingverpachtingen zouden doorgaan.¹⁰⁵ Nadat de bezending was gearriveerd, liep de onenigheid zo hoog op dat de volmachten van Oostergo, Westergo en Zevenwouden, ‘representerende bij pluraliteyt van stemmen de Heeren Staten van Vrieslandt’, naar Stiens vertrokken. Daar besloten zij om de verpachting van de gemene middelen, zoals gedecreteerd door de Staten-Generaal, in de *gehele* provincie in te laten voeren door het eveneens in Stiens aanwezige college van Gedeputeerde Staten. Er werd echter een voorwaarde aan verbonden: indien de heren van de Generaliteit toch een uitzondering gingen maken voor het kwartier van de Steden, zouden ‘de middelen dus lange alhier in gebruik geweest zijnde’ op de gebruikelijke wijze verpacht worden. Een prima middel om de zaak onder druk te zetten, want in dat geval zouden de genoemde heren nog verder van huis zijn. Van het plan om bepaalde huizen op het platteland te belasten wilde men niets weten.¹⁰⁶ Deson-

104 HCL, SIL nr. 328d.

105 HCL, SIL nr. 328d.

106 HCL, SIL nr. 328e. Verder werd geconsenteerd in een omslag over de floeren van 14 stuivers ordinaris en zes stuivers extraordinaris, ‘des dat d’afkomsten van de verpachtingen int geheel, sonder aftochten van het dardendeel, zal comen tot profite vande gemeene contributies’. ‘Alles nochtans onder protestatie van de

danks trachtten de heren van de Staten-Generaal de Steden over de streep te trekken door hun op 30 april 1626 de toezegging te doen dat, wanneer zij de gemene middelen zouden accepteren, 'de corporgelden, dus lang door de Steden gedragen zijnde, gelijkelyk zullen worden verdeeld over de huizen binnen de Steden ende opte platte Landen neringe doende ofte geen schot schietende, ende voorts zulks zullen werden verlacht, dat 't gene de steden van wegen de corporgelden sullen comen te dragen niet zal excederen eene redelyke ende dragelyke verpondinge'.¹⁰⁷ De volmachten van de Steden namen hiermee genoegen en vertrokken naar huis om hun achterban te raadplegen, met de belofte om over twee dagen terug te keren.¹⁰⁸ Er was dan ook goede hoop dat het onnodig zou zijn de verpachting tegen de wil van één van de vier Leden van de Staten van Friesland door te drukken. De onverwachte gebeurtenissen die kort daarop plaatsvonden, gooiden echter roet in het eten.¹⁰⁹

Het oproer van 1626

In het verzet van de Steden speelde Leeuwarden een voorname rol. Het was de grootste stad – bijna een derde van alle Friese stedelingen woonde er – en het nam als de hoofd- en hofstad een speciale positie in. Binnen zijn stadswallen waren immers de hoogste Friese bestuursinstellingen gevestigd: de Staten vergaderden in het Landschapshuis,¹¹⁰ Gedeputeerde Staten in het 'Collegie' en het Hof van Friesland in de Kanselarij. Bovendien had de stadhouder er zijn residentie. De Leeuwarders waren dus in principe in staat het gewestelijk bestuur in gijzeling te nemen en hebben dat bij meerdere gelegenheden ook daadwerkelijk gedaan.¹¹¹ Ook nu was Leeuwarden de brandhaard van het stedelijke verzet – het was niet zonder reden dat de plattelandsvolmachten op 26 april 1626 te Stiens bijeenkwamen – en de arena waar het conflict zich afspeelde. Voordat ten aanzien van de invoering van de gemene middelen de daad bij het woord kon worden gevoegd, kwam eind april de Leeuwarder bevolking in beweging. Op de Peperstraatspijp werd Douwe van Aylva, grietman van Westdongeradeel in Oostergo, door het volk herkend en zodanig bedreigd, dat hij in allerijl het eerste het beste burgerhuis in moest vluchten, dat ver-

souvereiniteyt ende d'olde voet van de contributie van den jaer 1579 te sullen blijven in haer geheel'. Zie over de 'corporgelden' p. 104.

107 HCL, SIL nr. 329a.

108 HCL, SIL nr. 329f.

109 Zie over deze episode in het algemeen Arend, *Algemeene geschiedenis* III-4, 159-162.

110 Tekenend was dat boven de toegangspoort tot de binnenplaats van het Landschapshuis het wapen van Friesland prijkte, maar aan de achterkant het wapen van Leeuwarden, al was het om de volmachten er aan te herinneren dat zij bij het verlaten van hun vergaderplaats het territorium van de stad Leeuwarden betraden; Abma, *Ljouwerteradiel*, 396.

111 Vgl. Spanninga, 'Om de vrije magistraatsbestelling', 139, 142. Ook in 1672 zouden de Staten in feite door de Leeuwarders in gijzeling worden gehouden: *Tegenwoordige Staat* II, 50-54; *De beroerten* I, 181-189.

volgens door de 'moeytemakers' werd bestormd, waarbij de vensterruiten sneuvelen. Onder het 'gering gepeupel' was het gerucht verspreid dat hij kleinerend over de burgerij zou hebben gesproken, dat hij de gemene middelen met geweld wilde invoeren en dat hij zou hebben gezegd 'datmen aen de Vriesche liberteyt niet meer de teughel soo los moest gheven'. Wanneer hij niet door twee vendels van de schutterij was ontzet, zou hij door de Leeuwarders dan ook zeker gemaltraiteerd of zelfs doodgeslagen zijn.¹¹² Ook de vensters van het logement waar de heren van de Staten-Generaal verbleven, werden met stenen ingegooid.¹¹³

Door het volksoproer waren de volmachten ten Landdage zo bang geworden dat ze hals over kop naar huis waren vertrokken en ook de vergadering van Gedeputeerde Staten was geschorst. Randwijck, Broeckhoven en Van Lingem waren niet minder van hun stuk gebracht. Omdat ze zich ook in persoon bedreigd voelden,¹¹⁴ besloten ze onmiddellijk naar Den Haag terug te keren. Voor hun vertrek eisten ze van de stadhouder dat de oproerlingen bestraft zouden worden. Op het rapport van hun gedeputeerden eisten ook de Staten-Generaal van de Friese stadhouder en de Leeuwarder magistraat een strenge bestraffing van de 'tumultuanten' en – uiteraard – een spoedige verpachting van de gemene middelen en wel per 1 oktober aanstaande, anders zou executie worden toegepast.

De stadhouder wilde de Staten-Generaal graag ter wille zijn, maar was bang dat de gewone burgers van Leeuwarden de gevangengenomen oproerkraaiers zouden bevrijden. Daarom dirigeerde hij na ruggespraak met enkele vooraanstaande edelen en grietmannen uit Oostergo en Westergo¹¹⁵ vijf compagnieën voetsoldaten en honderd ruiters uit Groningen en een compagnie uit Franeker naar Leeuwarden, wat hij voor het Hof én voor de Leeuwarder magistraat angstvallig geheim hield. Het plan was, om op de vroege ochtend van maandag 15 mei een aanslag te plegen. Dan moesten de uit Groningen opgetrommelde soldaten voor de Vrouwenpoort verschijnen. Die ochtend zou de stadhouder zich opmaken om met zijn garde en een in de stad gelegerde compagnie Zwitsers, zoals gebruikelijk, buiten de stadspoort te gaan 'oeffenen',¹¹⁶ en bij die gelegenheid zouden zij zich meester van de Vrouwenpoort maken. Maar de dag daarvoor begonnen in de stad geruchten de ronde te doen, dat de stadhouder meer soldaten binnen de stad zou willen brengen. Tegen de avond werd de trom geroerd en ontstonden steeds meer oploepjes. Uit-

112 Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 121b; HCL, SIL nr. 329c; SSO I, 591b. Bildtboer Dirck Jansz. noteerde in zijn *Memorijen*: 'Den 21 april isser bennen Leewerden eenen oploop gewest onder die borgers; hadden den grijetman ... Douwe Aelvie in een hus beset; souden hem doot gesmeten hebben, haddens hem hadt; hadden wel 27 ofte 28 glasen in 't hus, daer hij was, soe schoen met balstenen tosmeten, dattet niet een rudt heel was; det quam hijd woude met geweldt die hollanse meddelen hijer in 't lant voere; hij niet allen, mar feel volmachten van de Lansdach'; Bergsma, 'Dirck Jansz.', 63-64.

113 Van den Sande, *Vijff boecken*, Vijfde boek, 93.

114 HCL, SIL nr. 329f.

115 Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 122a.

116 Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 122a.

eindelijk kwamen alle tien vendels van de schutterij in het geweer en werden de stadspoorten door burgerwachten bezet. Een van de eigen hopliden werd volgens Bildtboer Dirck Jansz. in de opwinding 'durt been' geschoten, waardoor hij kort daarna overleed.¹¹⁷

De stadhouder, die inzag dat zijn opzet was mislukt, ontbood daarop de raadsheeren van het Hof en enkele leden van de magistraat. Besloten werd boodschappers in de richting van de oprukkende troepen te sturen met het bevel om rechtsomkeert te maken.¹¹⁸ Toen de volgende dag de mislukte aanslag ruchtbaar werd en bovendien enige troepen, die het bevel tot terugtrekking blijkbaar niet hadden gekregen, toch in het zicht van de stad kwamen, waren gewelddadigheden niet te vermijden. De gehele burgerij begaf zich in de wapenen, voor het raadhuis en het stadhouderlijk hof verzamelde zich een menigte, de ruiten werden ingegoooid en niemand kon er meer in of uit. Men dreigde de magistraat, die op de hoogte geweest zou zijn van de aanslag, te veranderen. Deze werd gedwongen om bij de stadhouder op ontwapening van het garnizoen aan te dringen, hetgeen deze noodgedwongen toeliet. Het 'populace', zo schreef Ernst Casimir op 18 mei aan de Staten-Generaal, had geen enkel respect meer voor de overheid, poogde het huis van een van de burgemeesters te plunderen en loste schoten op het stadhuis en het Landschapshuis. Van de woningen van vooraanstaande plattelandsregenten als Georg Wolfgang thoe Schwartzenberg, lid van Gedeputeerde Staten, en Rienck van Burmania, grietman van Ferwerderadeel, gewezen gedeputeerde ter Staten-Generaal en lid van de Raad van State, werden de ramen ingegoooid en de bewoners belegerd.¹¹⁹ 'Onder dit spel lieten haer merckelijck sien die Papisten ende andere van quade humeuren, ende naer veranderinge hakende', schreef de aartscalvinist Van den Sande. Het 'gemeene rapalije' vormde ook samenscholingen van mannen en opgeschoten jongens, tot vijf- of zeshonderd man, die schreeuwden dat ze de 'Comptoiren' van de rijken wilden aantasten. Maar toen ze bij de Wirdumer- en Vrouwenpoort met geweld buiten de stad gelaten wilden worden om de states van de edelen in de buurt te gaan plunderen, werden ze door de 'goede Borgerije' tegengehouden en uiteen gedreven.¹²⁰

Op het gerucht van de opstand in Leeuwarden kwam het in andere Friese steden

117 Bergsma, 'Dirck Jansz.', 64.

118 Hopman Jacques van Oenema die met zijn compagnie uit Franeker was gekomen, kreeg ook bevel van Ernst Casimir om direct terug te keren. Het Franeker stadsbestuur kreeg hier echter lucht van: hij werd bij de stadspoort tegengehouden en moest met zijn soldaten buiten de stadsjurisdictie blijven. Daarop schreef het stadsbestuur van Franeker aan dat van Leeuwarden met genoegen vernomen te hebben dat de aanslag mislukt was 'ende t'onsen ende t'uwen ten beste beslaghen', met het verzoek om de volmachten van de Steden zo gauw mogelijk bijeen te laten komen om de stedelijke privileges te handhaven; HCL, SIL nr. 329d en 329e.

119 SSO I, 538b; Arend, *Algemeene geschiedenis* III-4, 161.

120 Van den Sande, *Nederlandtsche historie*, 122a-122b. 'Eenige Jongers ende Jongelingen van het achter-omsgheene peupel by honderden sterck, versien wesende met steenen, stocken, ende dierghelijcke soorte van wapenen, ende nu by malkanderen versamelt zijnde, hebben door de gantsche Stadt seer verbaest ende woest gheloopten, onderleyden oock uyt de Stadt te trecken, om de Huysen van de Edelluyden die nae by de Stadt woonden uyt te plonderen, doch sy werden van goede ende ghewapende Burgers binnen de muren ghehouden'; Van den Sande, *Vijff boecken*, Vijfde boek, 93-94.

eveneens tot oproeren. Op 15 mei werd in Bolsward de stadsstins van oud-Gedeputeerde Johan van Herema bestormd en grondig geplunderd door een menigte bestaande uit 'Sacke-dragers, Ambachts-gesellen, Schippers, Turf-dragers, lichte Weerden ende diergelijcke soorten van Menschen'. Door kordaat optreden van de burgerij werd erger voorkomen.¹²¹ Vervolgens trok de meute de stadspoort uit naar het nabij gelegen Hichtum. De eigenaar van de voornaamste state van het dorp, Taecke van Aysma, had uit voorzorg de poort laten sluiten, maar toen deze werd bestormd, liet hij het volk toe op het voorplein. Hij werd gedwongen een ton bier uit zijn kelder te halen, en terwijl de oproerkraaiers zich aan de inhoud te goed deden, joegen zij de statebewoners met veel 'fortsen ende gewalten' de stuipen op het lijf.¹²² Nadat ze zich moed hadden ingedronken, trokken de oproerlingen naar Wommels. Daar bestormden zij met geweld de state van de vooraanstaande grietman Douwe van Hottinga.¹²³ Deuren en vensters werden aan stukken geslagen, kisten en kasten opengebroken en alles van waarde werd geroofd.¹²⁴ Ook in Sneek was het een en al onrust. In die stad werd het huis van Jan Martens Gravius, ontvanger van Wymbritseradeel (en vader van Gedeputeerde Martinus Gravius van Westergo), geplunderd.¹²⁵ Naderhand zouden de grootste belhamels – merkwaardig genoeg allen Bolswarders – door het Hof van Friesland worden veroordeeld. Drie werden op het schavot 'met den sweerde' onthoofd, hun afgehouden hoofden op staken 'ten spectacle gestelt' en hun lichamen onder de galg begraven. Een werd veroordeeld tot de galg. Twee anderen werden op het schavot 'strengelijck gege-selt', gebrandmerkt en ten eeuwigen dage uit Friesland verbannen.¹²⁶ Dit 'quaet van

121 Van den Sande, *Vijff boecken*, Vijfde boek, 94.

122 Taecke of Taco van Aysma – zoon van Hessel Aysma, zie p. 98 – overleed twee weken later, op 30 mei 1626 (grafzerk in de kerk van Hichtum).

123 Hij woonde als grietman van Barradeel in die grietenij op Eelsmastate in Sexbierum, maar was tevens eigenaar van Hottingastate in Wommels (Hennaarderadeel), dat via het huwelijk van één van zijn dochters later aan de familie Grovestins kwam.

124 Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 122b en *Vijff boecken*, Vijfde boek, 94.

125 Van den Sande, *Vijff boecken*, Vijfde boek, 94.

126 *Rippert Jelles* uit Bolsward had meegedaan aan de plundering van het huis van Herema, had een 'pack cleederen' geroofd en naar zijn huis gebracht, had staande op een pijp met het schreeuwen van 'val an val an' een grote oploop van 'jongens' veroorzaakt, die door de burgerij uiteen was gejaagd. Toen op 4 juni de onrust binnen de stad nog aanhield had hij allerlei mensen bedreigd en verdere onrust veroorzaakt. Hij werd ter dood veroordeeld (criminele sententie van 17 maart 1627). *Beernd Beerndtsz.* alias 'Beernke Bijs' uit Bolsward had eveneens deelgenomen aan de plundering van Herema's huis. Bij hem thuis waren in het bedstro meerdere geroofde voorwerpen aangetroffen. Hij was gevangen gezet maar had 'door dwanck van eenige oproerige gesellen' kunnen ontsnappen, waarna hij doorging met zijn kwaadwillig gedrag. Toen hij opnieuw in de boeien werd geslagen had hij zijn vingers gekruist en gezworen dat hij, wanneer hij opnieuw vrij zou komen, er voor zou zorgen dat in de stad 'handen om gewrongen souden worden'. Hij werd ter dood veroordeeld (17 maart 1627). Rippert en Beernd waren door de Bolswarder magistraat aan het Hof overgeleverd. *Gosse Gerloffs* 'mollenaar' uit Bolsward was ook betrokken geweest bij de plundering van Herema's huis en had geroofd zilverwerk, dat hij had afgepakt van een jongen, tevergeefs te koop aangeboden bij goudsmid Jacob Pouwels te Balk en vervolgens zilverwerk in Amsterdam laten verkopen voor 44 cg. en 10 st. (24 st. en een oort per lood). In zijn huis waren in het bedstro nog meer zilveren voorwerpen aangetroffen. Hij werd ge-eseld, gebrandmerkt en verbannen (3 febr. 1627). *Albert Rinnerts* snijder uit Bolsward was met een musket gewapend aanwezig geweest ten huize van

muytinatie', aldus Van den Sande, ging op het platteland, waar de boeren van de grietmannen rekening en verantwoording eisten van de ontvangen belastinggelden, als een lopend vuur rond. De 'gemene man sprack ende dede wat hem in den sin quam', want men had wel door dat de regenten bang waren, en dat werkte de 'moetwillicheydt' in de hand. Daardoor liepen de stadhouder en alle grietmannen, edelen en andere 'personen van qualiteyt' groot gevaar.¹²⁷

Inderdaad waren de regenten bang. De Gedeputeerden, die anders vrijwel dagelijks bijeenkwamen, durfden niet te vergaderen en zelfs niet in Leeuwarden te komen; zeker één van hen, Schwartzenberg, had het gevaar immers bijna aan den lijve ondervonden. De raadsheren van het Hof van Friesland, die volgens Van den Sande, zelf raadsheer, nog wel enig gezag hadden en bij de burgerij van Leeuwarden in redelijk aanzien stonden, toonden meer daadkracht. Met politieke zaken mochten zij zich beslist niet inlaten, maar nu anarchie dreigde namen zij in overleg met magistraat, gezworen gemeente en de officieren van de schutterij van Leeuwarden het initiatief om Gedeputeerde Staten bijeen te roepen in Bergum, op veilige afstand van de gevaarlijke stad. Op 23 mei werd daar het College door vier raadsheren, onder wie Van den Sande, en zes vertegenwoordigers van de Leeuwarder overheid na veel gepraat overgehaald om nog die dag naar de hoofdstad terug te keren.¹²⁸ Ondertussen werden graaf Ernst Casimir en zijn hofhouding zwaar bewaakt.¹²⁹

De dag daarop verscheen de stadhouder op het Landschapshuis op het matje bij de volmachten van de Steden. Op de vraag op wiens gezag hij vreemde troepen naar Leeuwarden had laten komen (hij had in feite tegen zijn instructie gehandeld¹³⁰), antwoordde hij, dat te hebben gedaan in opdracht van de heren van de Staten-Generaal, om degenen die deze heren geaffronteerd en Douwe van Aylva mishandeld hadden uit te leveren aan de justitie, maar ook om 'voor te komen die Resolutie, die men vreesde dat die Landen mochten nemen, nopende die veranderinge van den Sitplaets der regeringe' (blijkbaar was men van zins om permanent in Stiens of elders

Aysma te Hichtum, was meegegaan naar Wommels, maar onderweg 'vermits sijn dronck' in slaap gevallen. Hij werd geselsd en verbannen (21 juli 1627). *Philip Philipsz.* snijder uit Bolsward had meegedaan aan de moedwilligheden in Bolsward, Hichtum en Wommels en had onder meer een 'fluweelen vrouwen rock' geroofd. In Enkhuizen had hij getracht 'alderleij costelijcke lijnwaet' te verkopen, was gevlucht, maar daarna in Deventer tegen de lamp gelopen doordat hij tegen soldaten had gezegd dat hij bij de Friese onlusten aanvoerder was geweest van ettelijke honderden oproerlingen. Hij werd ter dood veroordeeld (6 okt. 1627). Ten slotte *Jelle Sjoerds* uit Bolsward, eerder veroordeeld tot een tuchthuisstraf. Hij was ontsnapt, had andere misdaden gepleegd en was door het Hof voor vijf jaar uit de provincie verbannen, keerde eerder terug, en was een van de plunderaars van Hottinga's huis in Wommels. Bij hem thuis werden geroofde goederen aangetroffen. Hij werd veroordeeld tot de galg (12 juli 1628); TR, AHF inv.nr. 7496, vgl. Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 123a en Van den Sande, *Vijff boecken*, Vijfde boek, 94-95.

¹²⁷ Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 122b.

¹²⁸ Van den Sande, *Nederlandsche historie*, 123a.

¹²⁹ Volgens Dirck Jansz. werd de stadhouder 'sterck bevackt om sien hushodden'; men had namelijk 'grote surge voor sommijge, die hem ende die den aeddel tegengestaen hadden'; Bergsma, 'Dirck Jansz.', 64.

¹³⁰ Volgens zijn instructie moest de stadhouder zich, voor zover van toepassing, houden aan de instructie van Gedeputeerde Staten, waarin stond dat hij buiten toestemming van Gedeputeerde Staten geen garnizoenen mocht verleggen; vgl. p. 133.

op het platteland bijeen te komen). Hij verklaarde dat hij in het geheel niet van plan was geweest de generale middelen in de Steden met geweld in te voeren of de Steden onder de heerschappij van de Landen te brengen; hij was 'altijd een vriendt van de Steden gheweest' en zou dat ook blijven. Daarmee namen de volmachten genoeg. De stadhoudelijke garde en de in de stad gelegerde compagnie Zwitsers – ze zouden toch te velde trekken – kregen hun wapens terug. De rust keerde weer en de stadhouder vertrok op Pinksteravond 27 mei 'vrij ende vranck' met zijn soldaten naar Den Haag, uitgeleide gedaan door de in de wapenen gebrachte schutterij.¹³¹

Op de alarmerende berichten van de Friese stadhouder uit Leeuwarden besloten de Staten-Generaal, in overleg met de Raad van State en Frederik Hendrik, om direct gecommitteerden naar Steenwijk of een andere plaats net buiten de Friese grens te sturen, ondanks 'dit winterlijcke weder ende quade wegen overlandt'. De vijf gecommitteerden – onder wie Van Randwijk, die net uit Leeuwarden was teruggekeerd – moesten Ernst Casimir en de Friese Gedeputeerde Staten daar uitnodigen om maatregelen te beramen, maar kregen tevens de opdracht om uit nabijgelegen garnizoensplaatsen enige compagnieën te lichten. Deze soldaten moesten zowel de rust en orde in Friesland herstellen als zorg dragen voor de veiligheid van de gecommitteerden. Blijkens de brief die zij voor de Staten van Friesland met zich meebrachten werd de toestand in Friesland namelijk als schandelijk beschouwd: het gewest was overgeleverd aan de 'oproerighe gemeente', die dacht dat nu alles geoorloofd was. De heren van de Staten-Generaal waren duidelijk in hun eer aangetast door hun smadelijke vlucht uit Leeuwarden, en dit affront moest teniet worden gedaan, zo nodig met de inzet van troepen. Hun woede, die af te lezen valt aan de vele ongewone onderstrepingen in de tekst, werd nog versterkt door het feit dat zelfs de Friese regenten van de Landdag, nota bene 'representerende de Staten van 't Landt', om dezelfde reden de wijk hadden moeten nemen. Dit was namelijk 'in geen andere Landen off Steden van dese hoochberoemde regeringe' ooit gebeurd.¹³²

Toen de deputatie al vertrokken was, vernamen de Staten-Generaal dat Gedeputeerde Staten in Leeuwarden weer aan het beraadslagen waren geslagen en de rust scheen te zijn hersteld. Er werd de gecommitteerden een bode nagestuurd met de boodschap dat er toch maar geen soldaten richting Leeuwarden moesten marcheren en dat instructies van de Friese stadhouder moesten worden afgewacht. Maar toen was Ernst Casimir al in Den Haag gearriveerd. Deze maande tot 'moderatie ende temporisatie'. Op zijn aanraden werden de gedeputeerden dus teruggeroepen.¹³³

Aldus bleken de ongeregelheden vooral voor het kwartier van de Steden een

131 Bergsma, 'Dirck Jansz.', 64.

132 Aldus de missive, die zij meebrachten voor de Staten van Friesland in: HCL, SIL nr. 329f. De Staten-Generaal namen de gelegenheid te baat om tevens hun ergernis uit te spreken over het feit dat de officieren van de troepen ter repartitie van Friesland en de Friese monstercommissarissen nog steeds niet onder eed stonden bij de Staten-Generaal, maar onder die van de Staten van Friesland. Dit beperkte namelijk de mogelijkheid om troepen in te zetten ter bedwinging van de oproerigheid in Friesland.

133 SSO I, 538b-539a; Arend, *Algemeene geschiedenis* III-4, 162.

blessing in disguise te zijn. De Steden schreven naar Den Haag dat de nieuwe belastingen voor hen ondraaglijk waren,¹³⁴ en in juli wezen de vier kwartieren eensgezind een nieuwe bezending af: op de aanstaande Landdag zouden de geschillen wel worden beslecht. Bemiddeling door de Staten-Generaal werd dus niet meer op prijs gesteld. In oktober toonden Gedeputeerde Staten hun goede wil door zich in een ongewoon vriendelijke brief aan de Staten-Generaal te verontschuldigen voor het trage inbrengen van de consenten en door toe te zeggen dat er uit Friesland spoedig bepaalde bedragen voor de Generaliteit beschikbaar zouden komen.¹³⁵ Onder deze omstandigheid schrokken de heren van de Generaliteit ervoor terug om Friesland met geweld tot de orde te roepen.

Voor de stad Leeuwarden had het oproer overigens nog een vervolg. Onder de gewone burgerij heerste namelijk grote ontevredenheid over het feit dat van de inkomsten en uitgaven van de overheid geen of amper verantwoording werd afgelegd, waardoor de opvatting post vatte dat er veel aan de strijkstok bleef hangen. Dit wantrouwen zal met de verpachting van de nieuwe belastingen in het vooruitzicht, die vooral op het gewone volk zouden komen te drukken, eerder toe- dan afgenomen zijn. In deze situatie achtten Gedeputeerde Staten het op 16 juni 1626 noodzakelijk dat alle ontvangers van de grietenijen en de steden 'prompte ende perfecte' verantwoording van hun administratie zouden gaan afleggen, tot 'weringe van alle quade abuysen, ende tot contentement van onse ingesetenen, die sich door de tumulten hier te Lande geresen seer oproerich ende moetwillich tegens haere overicheyt aenstellen'. In Leeuwarden moest dit plaatsvinden in tegenwoordigheid van de gezworen gemeente, waarbij aan deze kascommissie op stadskosten desgewenst enkele leden van Gedeputeerde Staten of raadsheren uit het Hof konden worden toegevoegd.

Dit was kolen op het vuur van de ontevreden Leeuwarders. Een 44-tal burgers richtte zich tot het Hof met het verzoek om de stedelijke rekening niet door magistraat, gezworen gemeente en hoplieden te laten controleren, maar door raadsheren uit het Hof, dit om de argwaan weg te nemen die sinds 1616 had geheerst. Het rekest werd in druk openbaar gemaakt.¹³⁶ De magistraat reageerde furieus. Hieruit kon namelijk alleen maar 'twist en twedracht' onder de gewone burgerij ontstaan, en zelfs een 'openbare oorloch'. Meer dan de helft van de protesterende burgers zou immers bestaan uit 'arminianen, papisten ende aenhangen van menisten'.¹³⁷ Er zou verder sprake zijn van 'onbehoorlijcke comploterije', waarbij burgers in herbergen op wijn en bier werden getrakteerd. Om deze burgers over te halen hun

¹³⁴ SSO I, 539a.

¹³⁵ Arend, *Algemeene geschiedenis* III-4, 162, 186.

¹³⁶ *Copia van den Requeste*.

¹³⁷ De aanstichters zouden 'd'olde doleanciers' uit 1609 zijn, die geen ander oogmerk hadden dan 'hun particuliere eergierigheyt ende begeerlijckheyt'; zie voor de gebeurtenissen in 1609 en 1616: Spanninga en Mensonides, 'De saeck van Leeuwarden'.

handtekening te zetten, zou het gerucht zijn rondgestrooid dat de magistraat op de hoogte was geweest van het plan van de stadhouder om soldaten de stad binnen te voeren. Daarom liet de magistraat justitiële informatie over de onruststokers inwinnen. Zo zou één van hen gezegd hebben ‘dat men d’magistraet d’beck moeste veghen’, en een ander: ‘morgen jaghen wij vant Raethuijs al watter in is’. Het Hof, dat geen precedent wenste, verklaarde echter op 1 juli het verzoek van de burgerij voor ongegrond, en daarmee liep de zaak met een sisser af.¹³⁸

De hervormingspoging van 1627

Dat het invoeren van de nieuwe belastingen zo moeizaam verliep, was niet alleen te wijten aan de Steden. Terecht stelt Aitzema dat de problemen in Friesland mede werden veroorzaakt door de omstandigheid dat de ‘Regeeringh aldaer seer populair’ (in de zin van ‘volks’) was.¹³⁹ Daarom was er voortdurend sprake van kuiperijen. Op lokaal niveau, in grietenijen en steden, en op gewestelijk niveau binnen de kwartieren van de Landdag vond kongsivorming plaats tussen steeds van samenstelling wisselende facties om een meerderheid te vormen, teneinde de minderheid van ambten, volmachtschappen en dergelijke uit te sluiten. Daarbij traden de grietmannen, ‘die het meeste ghesagh aen sich hadden ghetogen’, als factieleiders op. Degenen die buiten de boot vielen, klaagden over de ‘Oligarchie van de Griets-lieden: dat die oorsaecke waren van dat de saken qualijck ginghen’. Ook het gewone volk was daarom gebeten op de grietmannen. Dit had zich gemanifesteerd in de aanval op grietman Douwe van Aylva eind april 1626 in Leeuwarden. Zijn vader Ernst van Aylva, grietman van Oostdongeradeel, ‘een oudt ende wijs Edelman’ en op het moment dat het oproer plaatsvond Gedeputeerde Staat,¹⁴⁰ was onder zijn collega’s de voornaamste. Douwe, grietman van Westdongeradeel, had eveneens ‘veel directie’, maar ‘niet soo veel temperament of matigheyt’ als zijn vader en zou zoals gezegd ten nadele van de Steden en de vrijheid gesproken hebben. De waarheid was echter, aldus Aitzema, dat in Friesland ‘een yeder begheerigh was om een ampt te hebben, niet konnende lijden dat onder weynigh deselve wierden gheaccumuleert’. Douwe van Aylva, die altijd genoeg had genomen met zijn eigen grietenij, kon hiervan niet worden beschuldigd, maar was toch gehaat, ‘zijnde wat colerijck ende uytshootigh in woorden’. Zowel de vader – die in 1618 en 1619 commissaris-politiek bij de Dordtse synode was geweest¹⁴¹ – als de zoon, gingen wel ter kerke, maar namen niet deel aan het Avondmaal. Dit was de gereformeerde predikanten niet naar de zin, hoewel de Aylva’s de zaak van de Opstand van harte

¹³⁸ HCL, SIL nrs. 330a t/m 330m.

¹³⁹ SSO I, 584b.

¹⁴⁰ Van 1589 tot zijn overlijden in 1627 bekleedde hij dit ambt achttien jaar lang.

¹⁴¹ Winsemius, *Chronique*, 901.

hadden ondersteund (pas in 1638, op zijn sterfbed, werd Douwe aangenomen als lidmaat¹⁴²).

Aitzema, allesbehalve een calvinist, knoopt hier een interessante beschouwing aan vast over de rol van de dominees. Hij bekeek het van een geheel andere kant dan de gereformeerde Van den Sande, die de 'Papisten' een belangrijke rol toebedeelde in het ontstaan van het oproer. In Aitzema's ogen hadden juist de gereformeerde dominees, die meer affiniteit hadden met het volk dan met de regenten, grote invloed op de 'ghemoederen van de ghemeente'.¹⁴³ In de eerste plaats waren zij de enigen die tijdens de dienst het Woord verkondigden en voorgingen in gebed, en hun woorden, *ex tempore* uitgesproken, werden door de goegemeente op de voet gevolgd. Ten tweede was het sociale verschil tussen de toehoorders, vaak 'gheringe lieden', en de predikanten, die 'seer selden van groote oft rijkke gheslachten' afkomstig waren, maar klein. Daarom was er 'meest grooter liefde en ghenegentheyt tusschen de predicanten en de gemeente, als tusschen de predicanten en magistraten'. Daar kwam nog bij, volgens Aitzema, dat vooral in veelhoofdige regeringen bij de onderdanen oftewel de gemeente van nature sprake is van 'jalousie ende een bedekte haet' tegen de overheid, en de overheid de onderdanen wantrouwt. In zo'n constellatie 'siet men gemeenlijck dat haer de predicanten voegen by de gemeente: eensdeels als zijnde van haer soorte; anderdeels, als ongeduldig dat d'ov'richeden hebben na haer genomen alle geestelijke goederen: ende dat een predicant bykans moet bedelen om eerlijck te leven, insonderheyt nae't ghetal der kinderen daer mede hy ghezegent werdt'.¹⁴⁴

Aitzema had gelijk: Friesland werd in deze jaren inderdaad geteisterd door hevige kuiperijen. Voorbeelden ervan zijn er te over. In 1623 was er een geruchtmakende kuiperij over de opvolging van de overleden grietman van Wonseradeel tussen Schelte van Aysma, schoonzoon van de overleden grietman, en Tjaard van Aylva 'de Jonge'. Laatstgenoemde won het pleit, maar niet dan nadat hevig en langdurig was gestreden om de stemmen in de dorpen en de gunsten van Gedeputeerden en de stadhouder.¹⁴⁵ En begin 1626 was er tussen de volmachten van de Steden een hevige touwtrekkerij om de ambten die op de Landdag werden vergeven. Er werden over en weer grote bedragen geboden, er vielen zelfs op straat harde woorden en in de herbergen waar de volmachten logeerden, werd heel wat afgekonkeld. Menigeen zocht steun bij de stadhouder, maar die had niet het gezag om de combattanten tot de orde te roepen, formeel niet en informeel al evenmin. Renicus Atsma, Gedeputeerde Staat voor de Steden, die zelf in de kuiperij om Wonseradeel was betrokken, schreef aan de stadhouder dat in 'onse verdorwene tijden ... alle sonden ende scan-

¹⁴² SSO I, 591b.

¹⁴³ Bergsma, *Tussen gideonsbende*, 300, noot 31, noemt deze bewering van Aitzema onterecht, zonder hiervoor argumenten aan te voeren, vgl. *ibidem*, o.m. 420, Kalma, 'It rampjier' en De Bruin, *Geheimhouding*, 228-229.

¹⁴⁴ SSO I, 591b-592a.

¹⁴⁵ TR, SHA, inv.nr. 456; zie p. 69.

den inde hoogste graet schijnen te klimmen'. Hij wist geen middel te bedenken om dit 'scandeloose werck tenemaal te weeren'; 'd'Heere onsen Godt is te bidden, dat hij eenmaal daer inne genaedelick wil versien'.¹⁴⁶ Atsma was zeker niet een roepende in de woestijn. Alom, ook bijvoorbeeld op synode- en classisvergaderingen,¹⁴⁷ werd sinds jaar en dag geprotesteerd tegen de godgeklagde kuiperijen.

In de oproerigheid speelden dus twee factoren een rol. Er dreigden nieuwe accijnzen te worden ingevoerd, die vooral ten laste zouden komen van het gewone volk, dat geconcentreerd was in de steden, waar het dan ook het onrustigst was. Vooral de hoge heren van de plattelandskwartieren, de grietmannen, die op de Landdag de boventoon voerden en niet ten onrechte voor de invoering verantwoordelijk werden gehouden, waren hierbij de kop van jut, maar ook de magistraat van een stad als Leeuwarden lag onder vuur vanwege de belastinginning en vermeend machtsmisbruik. In Leeuwarden trachtte de onderliggende factie, die in 1616 het onderspit had gedolven, uit de omstandigheden garen te spinnen. Bovendien heerste grote ontevredenheid over het streven naar eigenbaat van diezelfde hoge heren met hun clientèles en onderlinge kuiperijen om de te vergeven ambten en andere profijtelijkheden.

Deze ontevredenheid werd door onderliggende facties op de Landdag aangegrepen om hervorming van het staatsbestel te eisen. De grietmannen, met de schrik nog in de benen van de ongeregelde heden waarbij zij het mikpunt waren geweest, moesten, om 'eenige satisfactie te geven aan de gemeente',¹⁴⁸ 'willens ofte onwillens' toestaan dat er een commissie werd gevormd om de klachten in ontvangst te nemen en vervolgens bij de Landdag een voorstel voor hervormingen in te dienen. Onder de commissieleden, twee volmachten uit elk kwartier, was geen enkele grietman of naaste bloed- of aanverwant van de machtige adellijke grietmannen van Westergo en Oostergo. In hoeverre er hierbij sprake was van een vertegenwoordiging van de onderliggende factie op de Landdag, die nu haar zin kon doordrijven, of dat de grietmannen het minder opportuun achtten dat zij de klachten over henzelf in ontvangst namen en dat zij nu liever vanuit de luwte opereerden, valt niet uit te maken. In elk geval bestond de commissie uit *homines novi* en tweederangs edelen – onder wie een edelman die menist zou zijn en later rooms-katholiek werd¹⁴⁹ – die als

¹⁴⁶ TR, SHA, inv.nr. 456.

¹⁴⁷ Zie noot 151 en hoofdstuk 6 noot 74.

¹⁴⁸ SSO I, 585a.

¹⁴⁹ Het betrof Bave van Roorda (die als enige onder de Friese edelen menist zou zijn en op latere leeftijd rooms-katholiek werd; opmerkelijk is dat hij als enige in de commissie tegen de strengere toepassing van de bestaande plakaten tegen de Jezuïeten stemde), Hessel van Sminia, Julius Dominicus van Hottinga, Albert van Aysma, Martinus Fockens, Bernardus Oosterzee, Dirck Tyssens en Willem van Vierssen. Zie over Roorda: Van der Heijden, *Verhaal*, 97-104, 273-278. Sminia was de tweede man in Utingeradeel, Hottinga was in 1638 gedeputeerde ter Staten-Generaal (*Stamboek* II, 151). Aysma was Gedeputeerde Staat voor Westergo (Menaldumadeel) 1616-1621. Schelte van Aysma, de verliezer van de kuiperij in Wonseradeel, was zijn achterneef én zwager. Fockens was grietman van Opsterland 1614-1623, werd op 4 aug. 1627 Gedeputeerde Staat, wat hij tot 1634 zou blijven. Dirck Thijssen was Gedeputeerde Staat voor de Steden (Sneek) van 1608-1611, 1615-1617 en 1619-1622.

backbenchers geen deel uitmaakten van de familienetwerken van de adellijke grietmannen. In hun instructie werd bepaald dat zij van 16 tot 21 januari 1627 zitting moesten houden op het Landschapshuis teneinde de 'doleancen' in ontvangst te nemen die door de ingezetenen waren ingediend bij de grietmannen en de magistraten.¹⁵⁰ Andere klaagschriften mocht de commissie niet in behandeling nemen.¹⁵¹ De commissie moest ter goeder trouw uitmaken of het gefundeerde klachten betrof, en daarover op 29 januari rapporteren aan de Staten. De commissieleden zouden hun besognes tot op dat moment geheim moeten houden.¹⁵² Ondanks de barrière die de grietmannen en magistraten voor de dolerende boeren en burgers gevormd zullen hebben – zo trachtte de Leeuwarder magistraat klachten van haar burgers die in haar ogen al te vergaand waren tegen te houden¹⁵³ – kwam de commissie uiteindelijk toch met een serie nogal radicale voorstellen.¹⁵⁴

Vrijwel al deze voorstellen werden op 17 april 1627 door de Staten met slechts enkele correcties goedgekeurd en hier en daar zelfs nog wat aangescherpt. De 'doleancen', de door de commissie voorgestelde reformaties én de resoluties die de Staten daarop hadden genomen, werden daarna op de gebruikelijke wijze en plaatsen gepubliceerd.¹⁵⁵ Een drukker, blijkens het titelblad zekere Gerrit Aukes, stadstimmerman te Harlingen, zag er overigens wel brood in en zorgde voor een publicatie

150 De klachten hoefden overigens niet bij de 'eigen' grietman of magistraat te worden ingediend.

151 Dirck Jansz. schrijft dat op Het Bildt en in andere grietenijen 'die gemeente bij malcander geleydt' werd, waarbij een ieder die iets had 'bij te brengen wat tot het Lansdienst was' dat kon indienen. Hij noemt ook de punten die door de volmachten van Het Bildt waren ingediend (maar door de commissie niet werden gehonoreerd); het 'hadde beter gelaten west' naar zijn mening; Bergsma, 'Dirck Jansz.', 73-74, vgl. Sannes, *Geschiedenis* I, 184-185. De classis Bolsward-Workum diende een zestiental doleanties in bij grietman Aylva van Wonseradeel en de magistraat van Bolsward. Zo moest de resolutie, dat grietmannen niet tot de Landdag mochten worden toegelaten, vernieuwd en strikt onderhouden worden; mochten ook burgemeesters niet op de Landdag verschijnen; volmachten mochten geen ambten vervullen, ook niet wanneer zij daartoe gekozen werden; niemand mocht meer dan één ambt bekleden; de 'godlose cuperije ende liguen' – waardoor het land in de 'uijterste ruine' gestort dreigde te worden – dienden te worden geweerd; de plakaten tegen het 'lopen der Jesuiten' moesten beter onderhouden worden; alle ambten moesten opgedragen worden aan de 'beste patrioten' oftewel 'bekende, gereformeerde, ende niet aen paepsgeinde'; alle zittende roomse bijzitters, kerkvoogden, ontvangers en dergelijke moesten uit hun ambt worden ontzet; het stemrecht bij predikantsverkiezingen diende 'na Godes woort ende den nationalen synode' uitsluitend te liggen bij 'ledematen ende liefhebbers der ware gereformeerde religie'; Kalma, *Classisboek Bolsward-Workum*, 294-295 (8 jan. 1627).

152 CHB V, 299-300.

153 De punten ingediend door magistraat, gezworen gemeente en bevelhebbers van Leeuwarden in HCL, SIL nr. 331a; die door de burgers van Leeuwarden in nr. 332a. Het protest daartegen door de magistraat in nr. 331e. Na de vaststelling van de reformatoire artikelen in april 1627 trachtten de burgers, vertegenwoordigd door dr. Joannes Velsius, secretaris van Leeuwarderadeel (die ook het rekest van 23 juni 1626 had ondertekend), alsnog hun gelijk te krijgen door een adres aan de Staten; men wilde de magistraat verplichten het reglement op de raadsbestelling van 1615 na te komen, nrs. 331h en 332e; het protest daartegen van de magistraat in nrs. 331i en 332c; afwijzing van het adres van de burgers door de Staten in nr. 332d.

154 In de meeste procuraties verleend aan de volmachten voor de Landdag van 1627 was tevens bepaald welke mening zij naar voren moesten brengen ten aanzien van de 'voorslag rakende de veranderinge van regering', bijvoorbeeld 'omme het gebesogneerde van de acht gecommiteerde opt stuck van de reformatie opt poinct van de Regieringe, beneffens alle additionele articulen van poinct tot poinct nae te comen, ende helpen bevorderen'; TR, GBF, inv.nr. 2551.

155 CHB V, 312-313.

in handzamer vorm.¹⁵⁶ Er waren in totaal 35 ‘pointen reformatoir’, die in spiegelbeeld gelezen kunnen worden als een catalogus van in zwang zijnde en algemeen erkende misbruiken.¹⁵⁷ We noemen hier de belangrijkste. In de eerste plaats werd getracht het eigenlijke kuipen – het verwerven van zoveel mogelijk ‘vrienden’ en dus stemmen om een ambt te verwerven¹⁵⁸ – tegen te gaan. Het op deze manier najagen van ambten nam ‘daghelijcx’ toe, ‘tot verachttinge van de Staet van Regieringhe ende tot een onlijdelijck schandale voor alle Christenen’. Daarom werd sollicitanten naar welk ambt dan ook voortaan verboden op enigerlei wijze, direct of indirect, te trakteren op wijn of bier, ‘bancquetten ofte maeltijden’. Stemmen die op deze wijze waren verkregen waren ongeldig, en zowel de gever als ontvanger van geld of andere giften werd onbevoegd verklaard om enig ambt te bekleden. Dat gold ook voor degenen die verbintenissen (onderlinge afspraken, ook wel ‘contracten van correspondentie’ of ‘ligues’ genoemd) aangingen om ambten te vergeven of te verkrijgen. Ook bestaande verbintenissen werden ongeldig verklaard.¹⁵⁹

Verder werden veel maatregelen genomen tegen ambtsmisbruik. Niemand mocht meer dan één ambt bekleden, ook grietmannen moesten zich tevreden stellen met hun ambt. In een afzonderlijk artikel werd nog bepaald dat grietmannen en magistraten niet meer tegelijkertijd het lucratieve ambt van belastingontvanger in hun grietenij of stad mochten bekleden. Aangezien de ‘Landschaps-Regieringe principelijck bestaet, om Godes Heylige Gemeente ende Politie te hant-havenen, teghens het geweld der Spaengiaerden’, mochten tot besognes betreffende kerk en politiek alleen ‘liefhebbers’ van de Gereformeerde religie en ‘bekende patriotten des Landts’ worden toegelaten. Bovendien moest voor alle politieke, kerkelijke en militaire ambten de leeftijdsgrens van 23 jaar in acht worden genomen. Zittende

156 *Doleancen*, in facsimile bij Kalma, *Men meldt ons*, 41-71.

157 *CHB V*, 301-312; *SSO I*, 584a-591b; een samenvatting bij Guibal, *Democratie*, 108-110. De ‘doleancen’ en de door de commissie voorgestelde reformaties ook in ‘Doleantien’ (zie de literatuurlijst), 423-441. De resoluties die de Staten daarop namen in enigszins afwijkende bewoordingen en inhoud in *ibidem*, 442-446, onder de titel van ‘Naerder besluyt ende respective reformatien derzelver doleance, bij den acht Gecommitteerden voormaels beraempt, nu genomen bij den Heeren Volmachten op den tegenwoordigen Lantsdach, op rapport ende bij goetvindinge van hun principalen (sic)’. Bovendien nog in *ibidem*, 447-448, ongedateerd: ‘Pointen additioneel van reformatie bij den Heeren van ’t minder getal op rapport ingestelt’. De strekking van het eerste punt (van de zeven) is als ‘reformatie’ niet geheel duidelijk: ‘Dat voortaan een vader, een soon ende een swager, ofte eens dochters man, respectivelijck te samen, ofte elck in ’t besonder comparerende op den Lantsdach, ofte sessie hebbende in eenige Collegie deses lants, sal ofte sullen vermogen met hun samptlijck ofte elcx besondere stemme, elcx anderen tot eenich ampt ofte dienst, op den Lantsdach ofte in eenige Collegie vervallende, hoedanich ’tselve soude mogen wesen, te promoveeren’. Opmerkelijk is het zesde punt: ‘Dat alle complete, t’samen rottinge ende conventiculen vande ingesetenen ten platte lande ende steden deser Provincien, buyten kennisse ende consent van hun respective Overheden, expresse verboden worden, bij poene dat de personen, contrarie deses hen comploterende ofte conventiculen houdende, sullen worden gehouden voor seditieus ende als alsodanigen gestraft worden, nae keyserlijcke rechten’.

158 Spanninga, ‘Patronage’, 13; zie ook p. 93-94.

159 Het betrof verbintenissen tussen volmachten op de Landdag, tussen Gedeputeerden en tussen particulieren in verband met het stemrecht bij de verkiezing van volmachten, grietmannen of andere ambten. De commissie had zowel schriftelijke als mondelinge contracten willen verbieden, maar de Staten besloten, waarschijnlijk in verband met de bewijsbaarheid, dat het verbod alleen zou gelden voor schriftelijke verbintenissen.

minderjarige ambtsdragers die reeds achttien waren, mochten gehandhaafd blijven, maar jongeren (uitgezonderd eventueel de stadhouder) werden geacht onbekwaam te zijn en moesten hun ambt opgeven. Ook vreemdelingen – personen die minder dan twintig jaar met hun gezin in de provincie gewoond hadden – werden ongeschikt geacht om ‘ampten van staet’ te bekleden, omdat ‘ingeborene Landtsaten’ het meest geneigd zouden zijn om de ‘welstant’ en ‘conservatie van den Staet’ te behartigen. Om de ‘veelvoudighe absentien’ van bepaalde ambtsdragers tegen te gaan, moesten dezen gaan wonen in de plaats waar hun college was gevestigd. Bovendien mochten zij, ook wanneer het College buiten Friesland gevestigd was, niet meer dan acht weken per jaar absent zijn. Colleges mochten alleen ambten vergeven of andere besluiten nemen bij aanwezigheid van tenminste de meerderheid van de leden, en een college mocht geen ambten opdragen aan leden van dat college, omdat ‘de daghelijcxse ervarentheyt ghenoeghsaem uytwijst wat op-spraken ende lasteringen ghecauseert worden door het distribueren der ampten door de Collegien van een Collegie’.¹⁶⁰ Ook volmachten op de Landdag mochten geen ambten opdragen aan of aannemen van andere volmachten.

Gedeputeerde Staten, rekenmeesters en monstercommissarissen, alsmede de Friese gedeputeerden ter Staten-Generaal, in de Raad van State, de Admiraliteiten en de Generaliteitsrekenkamer moesten drie jaar op het kussen blijven zitten, en ‘tot weg neminghe der cuyperien’ werd hun ambtstermijn beperkt tot maximaal vier jaar. Verder werd hun verboden om binnen twee jaar één van de genoemde ambten opnieuw te bekleden. Ambten mochten voortaan ook niet meer worden gekocht of verkocht of voor ‘geniet’ op een ander persoon worden overgedragen; overtreders zouden voor ‘infame personen’ gehouden worden. Bij een grietmansvacature moesten Gedeputeerde Staten binnen twee weken een verkiezing uitschrijven en ook binnen twee weken het ambt ‘vergheven’, dat wil zeggen de nieuwe grietman benoemen uit de door de ingezetenen gekozen nominatie.¹⁶¹ Ook deze maatregel diende om ‘beter af te snyden den oorsake van cuyperien’, uiteraard omdat het kuipen zich pas goed kon ontplooien wanneer er ruim de tijd voor genomen kon worden.

Ten slotte werd het toezicht op de financiën verscherpt, waarbij voor het probleem van de afdracht van belastinggelden een even lucide als naïef aandoende maatregel werd bedacht: volmachten die niet konden aantonen dat hun grietenij of stad de belastingen ten volle had afgedragen, mochten niet tot de Landdag worden toegelaten. Om er zeker van te zijn dat alle ‘pointen van reformatie’ zouden wor-

¹⁶⁰ De Staten bepaalden dat een uitzondering moest worden gemaakt voor de Friese gedeputeerden in de Generaliteitscolleges, omdat deze bepaling dan niet gold voor de vertegenwoordigers van andere gewesten, en de Friezen tot nadeel van hun provincie dus geen of minder generaliteitsambten in de wacht zouden kunnen slepen.

¹⁶¹ De commissie had het noodzakelijk geacht dat vacante secretarisambten binnen drie weken vervuld werden (op het platteland werd de grietenijsecretaris benoemd door de grietman uit een door de ingezetenen gekozen drietal). De Staten namen dit voorstel niet alleen over, maar maakten het tevens van toepassing op de verkiezing van grietmannen.

den nagekomen, werd overigens bepaald dat in de procuratie, die de volmachten uit hun grietenij of stad meebrachten om tot de Landdag te kunnen worden toegelaten, de clausule moest worden opgenomen dat de volmachten zich aan deze punten dienden te houden.¹⁶²

Er is in 1627 serieus gepoogd de hervormingen te implementeren,¹⁶³ waarbij het college van Gedeputeerde Staten een belangrijk obstakel schijnt te hebben gevormd. Stadhouder, Gedeputeerde Staten, de raadsheren in het Hof en alle andere ambtsdragers werd op 15 juni 1627 door de Staten geordonneerd om de twee maanden tevoren goedgekeurde 'reformatoire poincten' in te voeren, na te komen en overtreders te vervolgen, 'want wy verstaen sulcx tot deses Lands welvaren te behoren'.¹⁶⁴ Vijf dagen later werd, om 'confusie inde Staet van regieringe' te voorkomen en 'ordre te stellen tusschen des voorsz. Landschaps Collegien', uitdrukkelijk door de Staten gesteld dat bij gemeenschappelijke bijeenkomsten tijdens de Landdag zij, de Staten, de voorrang hadden boven Gedeputeerde Staten, 'het sy int gaen ofte in sitten'.¹⁶⁵ Op 4 augustus besloten de Staten dat de instructies van zowel Gedeputeerde Staten als het Hof herzien dienden te worden door een commissie uit elk der kwartieren, het college en het Hof, om deze in overeenstemming te brengen met de reformatoire artikelen. In dezelfde resolutie werd Gedeputeerde Staten bevolen om onverwijld de grietmannen en magistraten aan te schrijven die tevens ontvanger waren. Deze moesten, zoals bij de hervormingen was bepaald, hun ontvangerschappen neerleggen en in hun grietenij of stad nieuwe ontvangers laten kiezen. In Oostergo verwekte dit onenigheid: de volmachten van zes van de elf grietenijen in dit kwartier beweerden dat zij geen toestemming tot deze resolutie hadden gegeven of de volmachten die de resolutie voor Oostergo hadden getekend daartoe opdracht hadden gegeven. Laatstgenoemden ontkenden dit en wezen er op dat de protesterende volmachten op grond van hun procuraties juist wel met de resolutie hadden moeten instemmen.¹⁶⁶

Bijna een jaar later, op 21 juli 1628, zagen de Staten, 'om te verhoeden den disordre in den Staat van Regeeringe', zich genoodzaakt Gedeputeerde Staten tot de or-

162 Zie noot 154.

163 In juni 1627 verweerde Ritske van Eysinga zich in een remonstrantie, gericht aan Gedeputeerde Staten, tegen de beschuldiging van zijn 'mede competiores' in de grietmansverkiezing van Kollumerland dat hij 'sijn becomen stemminge tot de nominatie vercregen soude hebben, door enige abusen strijdende tegens d'poincten van reformatie'. Hij ontkende 'dat hij noch door giften, noch door gaven, ofte enige andere tractementen, tot d'gemelde stemminge van de samptlijke ingesetenen is gecomen', maar dat zij hem trachtten 'te becladden met het gene daer sij ... selfs mede besmet sijn'. Eén van de bewijsstukken is een verklaring van de 'gemeente van Collumerswaag', ondertekend door dertien personen, dat dr. Haeije Rinia 'ons duer een bode heeft laten verwittighen ten huise van Foocke Jurriens harbarghier om een tonne bier van dr. Rinia weggen te consumeren aengaende die derde stemenghe van Collumerswaeg vers. tot Rinia vers. persoon te dirigeren ende te brengen'; TR, SHA, inv.nr. 456. Gedeputeerde Staten en de stadhouder gaven de voorkeur aan Eysinga's rivaal Haijo van Rinia; Baerdts van Sminia, *Nieuwe naamlijst*, 99.

164 CHB V, 313.

165 CHB V, 315.

166 CHB V, 316-317, 4 en 9 aug., 7 dec. 1627.

de te roepen. Dit college bestond het om tegen Statenresoluties in te gaan, deze naast zich neer te leggen of naar eigen goëddunken te veranderen. Voortaan, zo werd verordonneerd, moesten Gedeputeerde Staten de op de Landdag staatsgewijze genomen besluiten prompt uitvoeren en nakomen.¹⁶⁷ En dat terwijl reeds in de bestaande instructie, aangenomen in 1618, uitdrukkelijk – en nogal voor de hand liggend – was vastgelegd dat Gedeputeerde Staten alle Statenresoluties ‘getrouwe-lyck’ moesten aanvaarden en uitvoeren zonder daaraan iets te veranderen.¹⁶⁸

Ten aanzien van het hete hangijzer van de toelating van grietmannen tot de Landdag bestaat enige onduidelijkheid.¹⁶⁹ Grietmannen, magistraten en andere ambtsdragers mochten niet tot enig ‘Landtschaps Collegie’ worden toegelaten, maar waarschijnlijk is de Landdag niet als een college beschouwd en werden grietmannen op grond van dit artikel niet geweerd.¹⁷⁰ Dat gold ook voor de bepaling dat behalve leden van deze colleges ‘generalijcken alle persooen van den Landtschappe tractement genietende’ geen volmacht mochten worden, want grietmannen ontvingen geen salaris van de Landdag. Desalniettemin werd de macht van de grietmannen toch aanmerkelijk gekortwiekt, aangezien zij als volmachten ten Landdage geen ambten opgedragen mochten krijgen waarover de Landdag de beschikkingsmacht had.¹⁷¹ Van het verbod voor grietmannen om bijvoorbeeld zitting te nemen in het college van Gedeputeerde Staten – zes van de negen zetels waren bestemd voor vertegenwoordigers van de plattelandskwartieren – kan het resultaat worden vastgesteld. Van 1627 tot 1630 was geen enkele grietman lid van deze vergadering, maar in 1631 werden twee zetels zonder enig probleem weer ingenomen door grietmannen. In de daarop volgende jaren schoven zoveel collega’s aan dat dit college als vanouds weer volstrekt gedomineerd werd door grietmannen en oud-grietmannen die hun grietenij hadden overgedaan aan een zoon.

Ook het verbod op het sluiten van correspondenties werd volstrekt genegeerd. Dat blijkt uit een overzicht van ‘correspondenten’, opgesteld omstreeks 1632, waarschijnlijk door of ten behoeve van de toen pasbenoemde stadhouder Hendrik Casimir, die bij zijn aantreden uiteraard enig zicht wilde hebben op de nogal wisselvallige machtsverhoudingen.¹⁷² Duidelijk komt naar voren dat op de Landdag vooral de

¹⁶⁷ CHB V, 318, niet getekend door de Steden.

¹⁶⁸ CHB V, 236, art. III.

¹⁶⁹ Algra, ‘Bestuurshervormingen’, 106 en 113 noot 17.

¹⁷⁰ In 1626 waren er 19 grietmannen volmacht op de Landdag, in 1627 eveneens 19 en in 1628 18; Engels, *Volmachten*; internetsite geraadpleegd op 10 mei 2011. Zie voor het aantal grietmannen op de Landdag ook p. 80. Vanaf 1632, als er complete lijsten van volmachten ten Landdage zijn, blijken de grietmannen (weer) volop mee te draaien op de Landdag; TR, GBF inv.nr 2552 vv. Een grietman als Douwe van Aylva van Westdongeradeel schijnt enige tijd gedwongen te zijn geen andere ambten te vervullen; Scheltema, *Staatkundig Nederland* I, 40.

¹⁷¹ Dit gold niet voor het grietmansambt zelf; grietmannen werden benoemd door Gedeputeerde Staten van de plattelandskwartieren en de stadhouder.

¹⁷² TR, SHA inv.nr. 30, vermoedelijk in het handschrift van Hendrik Casimir. De lijst is ongedateerd, maar aan de hand van de zittingsjaren van de genoemde grietmannen, Gedeputeerden en raadsheren valt op te maken dat het opgesteld moet zijn in de periode 1631-1633.

grietmannen de dienst uitmaakten en aan de kongsvorming deelnamen, en dan vooral de (vaak onderling verwante) edelen onder hen. In Oostergo waren er twee facties, de Aylva-factie, met aan het hoofd Douwe van Aylva, grietman van Westdongeradeel, en de Eysinga-factie, aangevoerd door de neven Pieter (grietman van Rauwerderhem) en Frans van Eysinga (grietman van Tietjerksteradeel). Beide facties hadden in hun Kamer, althans onder de grietmannen, een ongeveer even grote aanhang.¹⁷³ In Westergo (negen grietenijen) was Hobbe van Aylva, grietman van Baarderadeel en een volle neef van bovengenoemde Douwe van Aylva, 'Caput ligae' van de bovenliggende factie; hij werd gesteund door vier en 'biswilen' door nog twee andere grietmannen.¹⁷⁴ De kern van de ligue in Zevenwouden bestond uit vier grietmannen, in samenwerking met vier collega's in het kwartier.¹⁷⁵ Van de volmachten van de Steden werd gemeld, dat hun samenwerking afhankelijk was van de 'correspondentie der Raden Provintiael'. Ook in het negenhoofdige College van Gedeputeerde Staten was sprake van factievorming. De eerder genoemde Hobbe van Aylva uit Westergo correspondeerde er met drie ambtgenoten, uit Oostergo, Westergo en Zevenwouden. De drie Gedeputeerden uit de Steden correspondeerden onderling, maar stonden ook vaak aan de zijde van Hobbe van Aylva en de zijnen. Twee Gedeputeerden stonden buiten elke correspondentie.¹⁷⁶ Het Hof ten slotte was in twee

173 De Aylva-factie bestond behalve uit Douwe van Aylva uit Tjerck of Tarquinius van Boelens (grietman van Achtkarspelen) en Arent van Haersma (grietman van Smallingerland). Rienck van Burmania (grietman van Ferwerderadeel) en Abraham van Roorda (grietman van Idaerderadeel) correspondeerden meestal met Douwe van Aylva, maar soms ook met 'die van Eysinga'. De kern van laatstgenoemde factie bestond uit Pieter van Eysinga (†1645 oud 80 jaar), grietman van Rauwerderhem, en diens neef Frans van Eysinga, grietman van Tietjerksteradeel (een zoon van raadsheer Aede van Eysinga, een volle neef van Pieter, en getrouwd met Hylck van Eysinga, dochter van Pieters broer Tjalling). Hajo 'Rijncke' (Rinia), grietman van Kollumerland, kwam zelden op Landdagen, maar Frans' broer Ritske van Eysinga (die in 1639 grietman van deze grietenij zou worden) en (Jacob Jelderts) Rosema waren meestal volmacht voor deze grietenij, en zij hielden het met de Eysinga's. 'Sijjurt' (Suffridus) Saeckma, die niet correspondeerde met Rinia, 'compt weijnich in consideratie', maar 'soo nodich' konden Douwe van Aylva en de zijnen 'hem gebruijken'. Ernst Harinxma van Donia (grietman van Leeuwarderadeel) en Johan Onuphrius thoe Schwarzenberg en Hohenlansberg (grietman van Oostdongeradeel) daarentegen correspondeerden 'biswijlen' met de Eysinga's. Overigens is het tekenend voor de invloed van Pieter van Eysinga dat drie van zijn zonen ook grietman werden, Aede (†1636) in 1634 van Leeuwarderadeel, Hessel Roorda in 1635 eveneens van Leeuwarderadeel en Tjalling in 1640 als opvolger van zijn vader van Rauwerderhem.

174 De Aylva-factie bestond verder uit Tjaard van Aylva, grietman van Wonseradeel (volle neef van Hobbes vader), Douwe van Sixma, grietman van Franekeradeel (zwager van Hobbe van Aylva), Sjoerd van Aylva, grietman van Hemelumer Oldeferd (verre neef van Hobbe van Aylva, hun betovergrootvaders waren broers) en Hobbes zoon Epo van Aylva, grietman van Het Bildt. Min of meer buiten de ligue vielen Tjerk ('Tiaerdt') van Herema, grietman van Menaldumadeel en Sjuck van Burmania, grietman van Wymbritseradeel, die 'biswilen' Hobbe van Aylva steunden. Buiten de correspondentie stonden Douwe van Hottinga, grietman van Barradeel, en Duco van Jongema, grietman van Hennaarderadeel.

175 De broers Tiberius en Aemilius van Oenema, grietmannen van Utingeradeel en Schoterland, Lambertus Sicma, grietman van Gaasterland, en Syds van Ozinga, grietman van Doniawerstal. Zij werkten samen met Saco Fockens, grietman van Opsterland, Anne van Wyckel, grietman van Engwirden (zwager van Saco Fockens) en Rinco ('Rijcke') van Lycklama, grietman van Weststellingwerf, maar dit drietal stond ook in nauwe correspondentie met elkaar. Hobbe van Baerd, grietman van Haskerland, correspondeerde ook met de Oenemas c.s. Buiten de correspondentie stonden Christiaan Johannes Oosterzee, grietman van Lemsterland en Esaias Lycklama, grietman van Ooststellingwerf, nota bene de vader van Rinco van Lycklama.

176 Een hechte correspondentie was er tussen Hobbe van Aylva, Martinus Gravius, Tarquinius van Boelens

facties verdeeld: Johannes van den Sande met vijf andere raadsheren¹⁷⁷ en Johannes Saeckma met vier collega's¹⁷⁸; één raadsheer stond 'buijten alle correspondentie'.¹⁷⁹

De praktijk bleek dus zo weerbarstig dat de politieke elite zich reeds na enkele jaren of zelfs direct al geen snars aantrok van de hervormingen. 'Een hoop nieuwe Liederen quamen in de Regeringh, die geen ervarentheyt en hadden', schrijft Aitze-
ma, 'soo dat niet langh daer naer de Regeeringh weder quam aen de Griets-lieden als d'aensienlijkste'. Het ging dus in Friesland 'gelijck over al: datter selden nieuwe komen die d'oude verbeteren'.¹⁸⁰ Reeds in juli 1630 verklaarden de Staten van Friesland dan ook dat de reformatoire artikelen van 1627 zo vaak waren geschon-
den dat zij geen rechtsgeldigheid meer hadden.¹⁸¹

Een hervorming als die van 1627, die ambitieus en radicaal was maar tegelijker-
tijd conservatief, in die zin dat de bestaande institutionele verhoudingen onge-
moeid werden gelaten, was eigenlijk wel gedoemd te mislukken. Dit bleek opnieuw
het geval bijna een halve eeuw later, in het 'rampjaar' 1672, toen de mislukte her-
vormingen van 1627 in vrijwel ongewijzigde vorm ten tweede male door hervor-
mingsgezinden naar voren werden gebracht (al werd toen getracht de grietmannen
wél met zoveel woorden van de Landdag te weren). Bij deze gelegenheid schreef de
beroemde rechtsgeleerde Ulricus Huber (1636-1694) als anonymus een pamflet,
Spiegel der Doleantie en Reformatie, waarin hij de haalbaarheid van de hervor-
mingsvoorstellen aan een kritisch onderzoek onderwierp. Zijn betoog is voor de si-
tuatie in 1627 in menig opzicht dus even belangwekkend als voor die in 1672.¹⁸²

De beste hervorming is volgens Huber 'die, welke naest komt aen de eerste in-
stellinge der Republijcque, soo die van den beginne goetd is geweest'.¹⁸³ Een op-
recht patriot moet er dan ook slechts naar streven om ingeslopen misbruiken weg te
nemen, anders is wanorde het gevolg, waardoor 'de Vryheyt des landts lichtelijck
een kraeck kan krijgen'. De hervormingen van 1627 voldeden in zijn ogen niet aan
dit criterium, want sindsdien waren de 'desordres' blijven voortbestaan, om overi-

(grietman van Achtkarspelen) en Tiberius van Oenema (grietman van Utingeradeel). De drie Gedeputeerden van de Steden correspondeerden onderling 'ende oock in veelen met Hobbe van Aylva'. Frans (Harinxma) van Donia en Marten Fockens, oud-grietman van van Opsterland, stonden buiten elke correspondentie.

¹⁷⁷ Johannes van den Sande (Zevenwouden), Gellius Jongestall (Steden), Joachim Andreae (Westergo), Joannes Nijs (Steden), Matthias van Vierssen (Zevenwouden) en Homme van Harinxma (Oostergo).

¹⁷⁸ Johannes Saeckma (Oostergo), Frans van Jongema (Westergo), Everhardus Boner (Oostergo), Hector Bouricius (Steden) en Cornelius Kinnema (Zevenwouden), waarbij van Jongema, Boner en Bouricius gemeld werd dat ze erg nauw samenwerkten.

¹⁷⁹ Orck Doyem (Westergo).

¹⁸⁰ SSO I, 592a.

¹⁸¹ TR, GBF, inv.nr. 37 f. 61 (res. SF 23 juli 1630).

¹⁸² Huber, *Spiegel*, slordig opnieuw uitgegeven door De Vries, 'De "Spiegel"', 120-136. Het is De Vries blijkbaar ontgaan, dat er in 1672 twee edities verschenen (in 1748 verscheen een derde druk), de oorspronkelijke druk van 19 pagina's en een versie (een roofdruk?) 'Gedrukt na het origineel' van 24 pagina's; De Vries gebruikte de laatste editie. Vgl. Veen, *Recht en nut*, 212-213.

¹⁸³ Huber gaf zijn opstel dan ook het motto mee (althans in de 'roofdruk', zie de vorige noot) van Spreuken 24: 21 en 22: 'Myn Zoone vreest den HEERE, ende den Koning, en vermengt u niet met hen die na verandering staan; want haar verderf zal haastelyk ontstaan, ende wie weet haarder beider ondergangh'.

gens uiteindelijk te leiden tot ‘de *violente* proceduren’ van de Raad van State, ‘met den aenkleef van dien, ende de *non* executie van ’t geheele werck der reformatie’ (van 1627).¹⁸⁴ Op grond van dit criterium keurde hij ook uitsluiting van de grietmannen van de Landdag af, want al sinds het begin van de Republiek waren zij tot deze vergadering toegelaten, zonder dat dit ooit verboden was, ook niet door de hervormingen van 1627, al had Huber vaak het tegendeel horen beweren. Hoewel in zijn ogen de al te grote macht en ‘ongebondene autoriteyt’ van de grietmannen moest worden ingeperkt, mocht een bepaalde groep het recht dat elke ingezetene toekwam niet worden onthouden vanwege de fouten van enkelingen. Daar kwam nog bij dat een nieuwigheid als deze het land in rep en roer zou brengen, omdat algemeen bekend was dat de grietmannen machtig genoeg waren om sterke tegenstand te bieden, niet alleen met geweld tegen geweld, maar ook door middel van ordinaire kuiperij.

Wat dit betreft, zo stelde Huber, was er een fundamenteel verschil met de situatie in Holland, waar de steden de dienst uitmaakten. Daar konden de regenten zichzelf gemakkelijker handhaven, omdat de vroedschappen voor het leven zitting hadden en de verkiezing van de magistraten werd bepaald door de stadhouder. De samenstelling van de Friese Landdag daarentegen werd elk jaar opnieuw bepaald door ‘de uytkomst van een oneyndelijck getal van stemmen’ oftewel door de ‘ongestadige Gemeynthe’. De grietmannen konden hiervan niet worden buitengesloten zonder de ‘fundamenten des Landts om verre te haelen’, want de ‘macht van stemmen’ op het platteland ‘blijft by machtige van goederen, ende kan haer, sonder onderganch des Staets, niet worden benomen’.¹⁸⁵ Wanneer dit toch zou gebeuren, waren de grietmannen door hun grondbezit en ‘vrienden’ gemakkelijk in staat om hun ‘favoriten’ te laten kiezen. Deze marionetten zouden de meerderheid vormen op de Landdag en de maatregel terugdraaien. De stemgerechtigden in de grietenijen, die de ‘Gemeynthe’ vormden, hadden ‘genegentheyt noch gelegentheyt’ om zich daartegen jaar in jaar uit te verzetten.¹⁸⁶ Dit gold ook voor het verbod op het bekleden van ambten door volmachten ten Landdage en het verbod dat ‘persoonen in Landts Collegien sittende of eenig tractament genietende’ geen volmacht op de Landdag mochten zijn. Regenten moesten de staat dus ‘om niet’ dienen, ‘dat is, alleen om de moeyte’. In andere republieken, zowel in heden als verleden, was echter nooit eerder vertoond dat leden van de ‘hoogste regeeringe’ geen ambten mochten bedienen. Huber was echter pessimistisch: de volmachten, ‘soo zy menschen zijn’, zullen niet ‘afleggen de natuyrlieke bedurven affecten voor haere kinderen ende vrienden’, en het kuipen op de Landdag zal voortduren. Regenten, die een ambt begeerden, konden het zo aanleggen dat er van hen afhankelijke lieden gekozen werden, om alsnog hun doel te bereiken. Wanneer op deze wijze ‘de Heeren self haere slaeven op het

¹⁸⁴ Huber, *Spiegel*, 9-10.

¹⁸⁵ Huber, *Spiegel*, 11 en 17.

¹⁸⁶ Huber, *Spiegel*, 6-7.

Landtshuys' hebben, zal de 'luyster van 't Souverein Collegie des Landts' onherroepelijk teloor gaan.¹⁸⁷

Ook ten aanzien van het verbod tot het aangaan van verbintenissen had Huber een duidelijke mening. Het streven om zoveel mogelijk stemmen te verwerven was op zichzelf niet verboden, 'noch kan in geen Landt verboden worden, daer het recht van stemmen by veelen is'. Tijdens de Romeinse republiek, toen deze 'op het suiverste ende onbedurvenste' was, hield de 'Vryheyt van de Gemeynthe' in, dat 'amtsoeckers' in wit habijt op de markt, het stemveld en de straten de mensen aan de kleren moesten trekken en smeken om hun stemmen. Hoe meer iets soortgelijks in Friesland gebeurde, des te beter zou 'de ordre van 't Landt ende vryheyt des Volcks' tot zijn recht komen. Maar het moest zonder meer verboden worden, vond Huber, dat men in publieke herbergen drinkgelagen aanrichtte of dat stemmen verkocht werden. 'Al 't particulier schencken van bier ofte wijn, is onmogelijck te verbieden, maer geheele Dorpen te saemen te trecken sonder eynde of maete van suypen ende vreeten is wat anders', en zou ook gemakkelijk geweerd kunnen worden, omdat de kuipers wel graag verlost zouden zijn van 'van die onmaetige onkosten, die in weynigh daegen tot wel duysenden konnen loopen'.¹⁸⁸ Zowel afspraken tussen een meerderheid van regenten om een minderheid van de ambten uit te sluiten, de zogenaamde *ligues*, als tourbeurten en almanakken (die in 1627 nog niet voorkwamen), waarbij de ambten of de beschikking over ambten over alle regenten in een college of op de Landdag rouleerden, werden sterk door Huber afgekeurd. Het waren 'ongeoorloofde oligarchijque konsten, die de gemeene Regeeringe in handen ende lust van weynigh brengen, als of het haer Vaderlijck erf en patrimonie was, die dan onvermijdelijk trots, schraepigh en ondraeghlijck moeten worden'. Verbintenissen als deze vormden een fundament voor 'corruptie ende selfsoeckinge, seer tegenstrijdig aen een vrye Regeeringe', en verstikten het oorspronkelijke recht van de ingezetenen.¹⁸⁹

187 Huber, *Spiegel*, 10.

188 Huber, *Spiegel*, 13.

189 Huber, *Spiegel*, 14. De beste remedie, zo betoogde Huber, vormde een streng toezicht van het Hof op alle ongeoorloofde kuiperijen; *ibidem*, 18-19.